

Dorothee Bohle és
Greskovits Bla
llam,
nemzetk ziesed s
s a kapitalizmus
v ltozatai Kelet-Eur p ban

Rezümé:

Ez a tanulmány a kelet-európai kapitalizmusok változatosságával foglalkozik, az erről szóló irodalomhoz három dimenzióban járul hozzá. Az első, hogy empirikusan négyféle kapitalista rezsimtípus azonosítható be intézményi konfigurációik és azok teljesítményei alapján: a balti államok állam által vezérelt neoliberais, a volt FÁK-országoknak az előző csoportnál direkbben piac által vezérelt neoliberais, a visegrádi államok beágyazott neoliberais, valamint a szlovének neokorporatista rezsimje. A második dimenzió, hogy a kapitalista rendszerek diverzitását egyrészt külső tényezők bonyolult összjátéka magyarázza, különösen a globális áru- és pénzpiacok, a nemzetközi intézmények és a külföldi közvetlen tőkebefektetések, másrészt a reformok megvalósítására vonatkozó különböző szintű állami kapacitások. Harmadsorban: óvatosan kell eljárni a domináns összehasonlító politikai gazdaságtani megközelítés, a kapitalizmus változatainak egy az egyben történő, a térség elemzéséhez való felhasználásakor, mivel az nem illeszkedik az ottani intézmények kialakulásának körülményeihez, azok nemzetközi beágyazottságához és a kelet-európai piacgazdaságok félperifériás jellegéhez.

Megjelent: The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. Competition & Change. 2007. június, 11. kötet, 2. sz., 89–115. o.

1. Bevezetés

A kelet-európai társadalmakban az átmenet során meglepően változatos kapitalizmusok fejlődtek ki. A társadalomkutatók mély törésvonalat fedeztek fel a volt Független Államok Közösségébe (FÁK) tartozó országok társadalmi-gazdasági rendszerei, valamint a kelet-közép-európai államok (KKE) között. Amíg az előbbieket a nem piaci típusú kapcsolatok állandósulása és a politikai szférának a gazdaság feletti dominanciája jellemzi, addig az utóbbiak a nyugati típusú liberális piacgazdaságokhoz állnak közelebb. A két csoporton belül további jelentős eltérések mutatkoznak. Az első csoportban összességében számos állam esetét tekintve alábbhagyott a demokratikus piacgazdaság felé való elmozdulási elán, miközben a második csoportban több sikert könyvelhettek el a teljes nyugatosodás érdekében megtett erőfeszítéseket tekintve.

A kapitalizmusok változatosságának bemutatása és magyarázata céljából a jelenlegi kutatások egyre inkább építenek a manapság legbefolyásosabb összehasonlítható politikai gazdaságtani megközelítésre, a „*kapitalizmus változatai*” (KV) elemzési keretre, amit Hall és Soskice (2001) alkottak meg. Ez a módszer hathatós érveket prezentál a fejlett kapitalizmusok változatosságának magyarázatára. Ugyanakkor szerintünk sokkal kevésbé alkalmas arra, hogy megértsük a kelet-európai kapitalizmusok sokszínűségének okait. Először is, a KV egy szűk országcsoport – konkrétan az OECD-országok – elemzésére lett kitalálva. Azt feltételezve, hogy a fejlett világban uralkodó kapitalista modelleket egy az egyben át lehet ültetni egy olyan régióra, amelyben a piacgazdaság sokkal kevésbé fejlett, analóg azzal, mintha a középkori királyi udvar életét a parasztnak vagy a csavargók életének tanulmányozása által szeretnénk megismerni. A két, a KV által azonosított kapitalista modellnél maradván megállapítható, hogy az alábecsüli a valódi diverzitást, különösen az OECD országain kívül. Másodsor: ameddig a KV-megközelítés adottnak veszi az intézményi konfigurációkat, illetve az olyan különböző

nemzeti stratégiáknak a vállalkozások viselkedésére gyakorolt hatásait igyekszik feltárni, amelyek a globális gazdaság kihívásainak próbálnak megfelelni, addig a KKE kapitalista intézményei csak mostanság jelentek meg, így még nem konszolidálódtak. Harmadszor, a KKE kapitalista intézményeinek megjelenését és formálódását sokkal áthatóbban alakították a nemzetközi és a transznacionális befolyások, mint a fejlett gazdaságok esetében.

Ezek fényében tanulmányuk a közép és kelet-európai kapitalizmusok változatai elemzéséhez kíván egy jobban megfelelő elemzési keretet adni, empirikusan is megalapozni ezen új kapitalizmusok közötti különbözőségeket mibenlétét, és reflektálni arra, ahogyan ezek materializálódtak. A második részben áttekintjük az egyre növekvő posztkommunista kapitalizmusokról szóló irodalmat. Itt körvonalazzuk azokat az elméleti elemeket is, amelyek a nemzetközi és transznacionális kontextus jelentőségét hangsúlyozzák a régió transzformációjában, és az államot, mint a változás kulcsszereplőjét. A következő négy fejezetben bemutatjuk a divergáló kapitalista pályákat azon intézményi konfiguráció és teljesítmény indikátorainak segítségével, amelyek az állam kapacitásaira, a piaci reformokra, a politikai stabilitásra, a demokratizálódásra, az ipari átalakulásra és a makroökonómiai stabilitásra vonatkoznak. Elemzendő mintánkat a leginkább „nemzetköziesedett” országok alkotják: a nyolc új EU-tag (KKE), és három, a világgazdaságba leginkább integrálódott FÁK-ország. Az empiria segítségével a hetedik részben megkülönböztetjük a kelet-európai piacgazdaságok 4 fő típusát, valamint egyfajta interpretációját nyújtjuk azok kialakulási logikájának. A nyolcadik részben a következtetésekről lesz szó.

2. A kapitalizmus kelet-európai változatai: helyzetelemzés és kritika

A Kelet-Európával foglalkozó kutatók elemzései számára a 90-es évek második felében a kelet-európai politikai gazdaságok változatossága fő szempont lett. Addig a vitákat a kapitalizmushoz vezető út alapvető problémái dominálták. Ahogy Sachs megjegyezte:

A gazdasági reformról szóló vitának az átmenet eszközeiről, nem pedig a céljáról kell szólnia. Kelet-Európa ugyanakkor a célokon vitatkozik: például, hogy a svéd típusú szociáldemokrácia vagy a thatcheri liberalizmus kell-e. Ez még várhat. Svédország és Nagy-Britannia gyakorlatilag teljes magántulajdont ért el, a pénzüpiacokat a piacgazdaság normái irányítják, valamint működő munkaerőpiaccal rendelkezik. Kelet-Európa egyikkel sem rendelkezik; vagyis inkább az alternatív nyugat-európai modellek vágnak gyakorlatilag egybe (Sachs 1990: 19–24).

Mintha megerősítené az előbbi passzust, hogy 15 évvel az államszocializmus bukása és a sorozatos piaci reformok után a kelet-európai társadalmak szintén különböző irányba mutató kapitalista utakat választottak, és a tranzitológia tudománya továbbhaladt az összehasonlítás felé.

2.1 Kapitalista diverzitás Kelet-Európában

A kapitalizmus különböző változatairól szóló szakirodalom első fő megállapítása az, hogy alapvetően két posztoszocialista kapitalizmustípus között húzódik választóvonal. Ahogy King ezt összefoglalta: létezik a patrimonialis típus, amely a nyersanyagexporttól függ, s egyben visszafejlődést jelent; valamint létezik egy liberális válfaj, amely a tőkeimportra és a feldolgozóipari exportra épül,

ezért bizonyos fokú fejlődéssel párosul (King 2002: 28). King e két típus elemzéséből vonja le következtetéseit, de e két típus létezését szélesebb kutatások is megerősítik. Olyan mutatók alapján, mint a gazdaság liberalizáltsága vagy a magánszektor kiterjedtsége, a globális világ-gazdasági integráció foka, a társadalmi egyenlőtlenség és az újraelosztás, Lane (2005) szerint a kelet-európai országok egy csoportja olyan jellemzőkkel bír, mint a kontinentális európai piacgazdaságok. Ez a csoport felöleli az összes kelet-európai EU-tag vagy EU-aspiráns államot. Amellett, hogy felismeri az ezen országok összességében sikeresnek mondható újbóli közeledést a kontinentális európai gazdasági standardokhoz, Lane eltérő jegyeket is azonosít: erősebb állami szerepvállalást a gazdaságban, alacsonyabb tőkeakkumulációt, és sokkal nagyobb fokú világgazdaságnak való kitétséget. Mindazonáltal állítása szerint „ezek az államok azáltal, hogy az IMF és az EU előírásai teljesítésén edződtek...”, nemcsak a kapitalizmus gazdasági előfeltételeit fejlesztették ki, de a politikaiakat és a társadalmiakat is: a megfelelő típusú kormányzást, a civil társadalmat és a feltörekvő tőkés osztályt” (Lane 2005: 245). Ezzel szemben számos FÁK-országban egy ettől eltérő válfajú kapitalizmus bontakozott ki, egy olyan, amely sokkal kevésbé mondható sikeresnek, sokkal inkább egyenlőtlen, megkérdőjelezhető demokratikus bizonyítvánnyal még a legsikeresebb országok esetében is.¹ A kapitalizmus és a demokrácia közötti feszültségekre fókuszálva Bruszt (2002) hasonló következtetésre jut: ameddig az EU-hoz újonnan csatlakozott országoknál a kapitalizmus és a demokrácia együttes evolúciója megfigyelhető meg, addig a másik csoportra jobban jellemző a kapitalizmus és a demokrácia párhuzamos szétesése.²

¹ Lane megkülönböztet egy harmadik országcsoportot is, amely mindent egybevetve nem ért el áttörést a demokratikus piacgazdaság felé vezető úton. Ide tartozik Üzbegisztán, Fehéroroszország és Türkmenisztán.

² Bruszt szintén definiál egy harmadik csoportot

Egy másik fontos forrás a KKE-kapitalizmusok változatosságáról szóló irodalomban az egyre növekvő figyelem a nemzetközi és transznacionális befolyások elemzésbe történő beemelésé iránt. A korábbi komparatív kutatások általában a nemzeti politikai intézményekre és a választásokra voltak kihegyezve, a mostani tanulmányok elkezdték vizsgálni a kelet-európai országokra ható nemzetközi és európai politikai gazdaságtani következményeket (Bohle et al. 2007). Alapvető feltételezésük az, hogy az EU beteretelte a KKE-országokat egy ígéretesebb növekedési pályára, viszont a transznacionális vállalatok (TNC) nagyban hozzájárultak azok modernizációjának függőségi viszonyához. Ezzel szemben az elsősorban nyersanyagexport által dominált FÁK-tagok sokkal kedvezőtlenebb pozíciókat foglalnak el a nemzetközi munkamegosztásban, az EU-hoz való csatlakozásuk nagyon távoli, s a kevésbé jótékony erőforráspiacok volatilitására, valamint az IMF-re vannak utalva.

Még ha ezeket a gondolatokat úgy is tekintjük, mint a kapitalizmusok diverzitásának feltárására irányuló hasznos kiindulópontokat, akkor is két főbb gyengeséget láthatunk. Az első az, hogy a legtöbb szerző számára megválaszolatlan kérdés marad, miért választottak az országok divergáló utakat, amelyek végül eltérő piaci társadalmakhoz vezetnek. Annak kudarca, hogy szisztematikusan azonosíthatóakká váljanak a kelet-európai kapitalizmusok fejlődésének tényezői és dinamikája, különösképpen jellemző vonása az olyan kutatásoknak, amelyek megkísérik felvázolni a hasonlóságokat és a különbségeket nagyszámú ország esetében. Másodsorban: egyre inkább az a megfontolás kerekedik felül, hogy a nemzetköziesedés és a transznacionalizálódás a kelet-európai kapitalizmusok tekintetében igenis fontos, s kevés figyelem fordul az előbbiekre sokszínű hatásaira.

(Romániával és Bulgáriával), ahol a gazdasági és demokratikus intézményi változások állandósuló feszültségben vannak, noha sem a demokrácia építése, sem a piaci reformok folyamata nem állt teljesen le.

Például King a liberális típust a tőkeimporttól való függőséggel azonosítja (King 2002). Hasonlóképp Vliegthart és Noelle (2006) is, csupán egy harmadik típusú függő kelet-európai kapitalizmus-típust adva hozzá a korábbi kettőhöz: a nyugati piaci liberális és koordinált piaci modellt.

Ezen elmélet megcáfolására íródott korábbi munkánk, mely szignifikáns különbségeket tárt fel Kelet-Európában az FDI és a TNC-k hatását tekintve, melyet a nemzetgazdaságok szektorális arányai, struktúrája jól tükröz (lásd Greskovits 2004; Bohle és Greskovits 2006, 2007). Hasonlóan, az EU befolyását sokkal kevésbé gondoljuk egyoldalúan lefelé irányulónak, mint néhány KKE KV-szerző vagy némely az europaizálódással foglalkozó irodalom (Schimmelfennig és Sedelmeier 2005). Még ha az EU által kifejtett nyomás az újonnan csatlakozottak körében erősebb és inkább átfogó, mint ugyanez a hatás a régi tagokra, számunkra az „europánizáció” végső soron a kelet-európai aktoroktól és intézményektől függ, pontosabban, hogy hogyan kezelik ezeket a nyomásokat (Bohle et al. 2007; Lindstrom és Piroška 2007). Az ész és a szlovén modellek összehasonlító elemzése szintén rámutat arra a tényre, hogy az EU-tagság kompatibilis jelentős mértékű intézményi konfigurációs eltérésekkel (Buchen 2006; Feldmann 2006).

2.2 A „kapitalizmus változatossága” keletre tart?

Az intézményi berendezkedés vizsgálata a KV egyik sarokköve. Hall és Soskice, valamint követőik kifejlesztettek egy hatékony elemzési keretet arra, hogy a különböző intézményi konfigurációk miképp alakítják a vállalkozások viselkedését és a nemzeti stratégiákat olyanná, hogy azok megfeleljenek a globális gazdaság kihívásainak. Két kapitalizmusmodellt különböztetnek meg. A liberális piacgazdaságot a piaci kapcsolatok túlsúlya jellemzi a vállalatirányításban, a munkavállalók és a munkáltatók közötti relációkban és a vállalatok közötti szerződéseikben. A piacnak köszönhető

rugalmasság különösen alkalmas a radikális innovációkra épülő stratégiák kivitelezésére. A liberális piacgazdaságok így sikeresen versenyeznek a high-tech, s a magas kockázatú szektorokban. A koordinált piacgazdaságok, ezzel ellentétben, sokkal inkább építenek a konszenzuális és kooperatív kapcsolatokra a vállalatok között, a vállalat és a vele kooperáló bank, valamint a szociális partnerek között. Noha a koordinált piacgazdaság kevésbé alkalmas radikális újításokra, sikerrel veszi fel a versenyt olyan szektorokban, ahol a növekvő innováció döntő fontosságú. Kétségtelen, hogy a KV-megközelítés számos kutatást inspirált a kelet-európai kapitalizmusok tárgykörében, köszönhetően kézenfekvő logikájának és egyszerűségének. Mi mégis problematikusnak tartjuk közvetlen módon történő alkalmazását, mégpedig három okból is kifolyólag.

Az első, hogy a KV-megközelítés nem veszi figyelembe az intézmények kialakulásának körülményeit, amely Kelet-Európában kardinális kérdés. Ehelyett a KV-ban gondolkodó szerzők általában feltételezik a konszolidált és jól kialakított intézmények a priori létezését, s ezeknek magyarázó erő tulajdonítanak a vállalkozások viselkedésében vagy a világgazdaság kihívásaink történő megfelelésben. Szerintünk ezek a feltevések nem állják meg a helyüket a poszt szocialista rezsimek vizsgálatakor. A térség intézményei a kommunizmus romjain csupán mostanság alakultak ki, illetve azokból nőttek ki (Stark 1996), s konszolidáltságuk nem vehető még adottnak. Jó okunk van tehát feltételezni, hogy az intézmények kisebb hatást gyakorolnak a vállalkozások működésére, mint azt a KV kerete feltételezi. Ehhez hasonlóan az állami aktorok és vállalatok is befolyással bírnak az intézményekre. A kelet-európai kapitalizmusok változatosságát vizsgáló elemzéseknek sokkal több figyelmet kell fordítaniuk a politikai és gazdasági aktorok tevékenységére. Ez azt is implicálja, hogy az intézményi konfiguráció bármely jelentős értelmezésének foglalkoznia kell mind az állam, mind a politikai rendszer dinamikus hatásainak elemzésével.

A második probléma az, hogy a legtöbb poszt szocialista intézmény még nem volt a helyén, mielőtt ezeket a gazdaságokat globális nyomások érték. Az intézmények megjelenése és konszolidációja sokkal inkább a nemzetközi és transznacionális befolyások által alakult, mint a nyugat-európai esetekben. Így az intézmény-építés transznacionális és nemzetközi aktorait és tényezőit komolyabban kell venni annál, mint ahogy azt a KV-megközelítés javasolja. A kapitalizmusok változatosságának vizsgálatát célzó megfelelő megközelítésnek dokumentálnia és körültekintően értékelnie kell a nemzeti intézmények nemzetközi és transznacionális beágyazottságának formáit, valamint azokat az ellentmondásos nyomásokat, melyek ebből a konstellációból származnak.

A harmadik szempont, hogy a KV-keretet a fejlett kapitalista gazdaságok elemzésére alakították ki. Lane mégis így érvel:

A poszt kommunista gazdaságokban, csakúgy, mint más fejlődő országokban, a kapitalizmus számos komponense békésen megfér idegen vonásokkal – nem piaci alapú gazdasági kapcsolatok, kiegészítő ideológia, vállalkozói és tőkés osztályok. Ezek a gazdaságok kapitalizmus felé tartanak. Az elemzésnek nemcsak a kapitalizmus típusát kell megfognia, hanem a mértékét annak, hogy mennyiben tudatosan alakított/tervezett a szóban forgó piacgazdaság (2005: 231).

A KV-módszer szimpla alkalmazásának korlátait a poszt szocialista világra világosan demonstrálták (Knell és Srholec 2006). Megállapításuk szerint el kell azon gondolkodnunk, hogy az olyan leginkább liberális kelet-európai gazdaságok esetében, mint Észtország, Oroszország vagy Örményország, s különösen az utóbbi kettőnél, miként lehet összeegyeztetni azt a tényt, hogy kezdetben aligha rendelkeztek teljesen intézményesült piacgazdasággal. A három állam közül csupán Észtország az, amelyet szubsztantív értelemben liberális piacgazdaságnak lehet beállítani

(Buchen 2006; Feldmann 2006). Mégis, még az észet esetben is nehezen lehet elképzelni a liberális piacgazdaság intézményeit akként, hogy azok a vállalatok viselkedését oly módon befolyásolják, ahogy azt a KV-megközelítés implikálná. Ameddig a fejlett liberális piacgazdaságoknak komparatív előnyük van a radikálisan innovatív iparágak esetében, addig a legtöbb kelet-európai liberális piacgazdaság, ahogy azt majd látni fogjuk, úgy tűnik, hogy elsősorban a low-tech, tehát az alacsony képzettséget igénylő szektorokra specializálódott. Így *a fejletlen vagy félperifériás karaktert számos posztzocialista társadalomnál*, amikor a köztük levő különbséget próbáljuk megragadni, *komolyan kell venni*.

3. Nemzetköziesedés, transznacionalizáció és a piacépítő állam

A fent ismertetett irodalom kritikája után most belefogunk a kelet-európai kapitalizmusok változatosságáról kialakított saját koncepciónk ismertetésébe. Kritikánknak megfelelően a nemzetköziesedésre és transznacionalizációra, valamint a kezdeményező és változtató képességgel bíró aktorra, az államra koncentrálunk. Az állami kapacitások mellett hangsúlyozzuk az állam hatalmának alkalmazását is, mivel erős társadalmi aktorok hiányában az állam jelöli ki a változás irányát, illetve a kapacitások határozzák meg az új szabályok, a szabályozás vagy az alapvető intézmények sikerét vagy kudarcát.

3.1 Nemzetköziesedés és transznacionalizáció

A különböző országcsoportok nemzetköziesedésének mintái megerősítik a kettéosztott-ság képét a kelet-közép-európai országok és a

FÁK-államok között.³ Az előbbi csoport gyorsan integrálódott a globális és az európai gazdasági rendbe. Elsősorban az EU-tagokkal bonyolítják kereskedelmüket, s a külkereskedelmük értéke megközelíti vagy meghaladja a folyó áras GDP értékét. A jelentős volumenű FDI-beáramláson keresztül integrálódnak a globális és európai termelési, kereskedelmi és pénzügyi rendszerbe. A 2000-es évek elején már a külföldi ellenőrzés a norma az összes fontosabb exportágazatban mind az ipar, mind az általános és közüzemi szolgáltatások területén. A bankszektor egy olyan stratégiai terület, ahol a külföldi penetráció rekordszintet ért el, amely gyakorlatilag precedens nélküli Európában vagy a világ más részein. A külföldi befolyásnak való kiszolgáltatottságot tovább növelte az IMF-, a világbanki, az OECD- vagy a WTO-tagság, majd hosszú felkészülési periódus után az EU-s. Összegezve tehát, a kelet-európai nemzetköziesedés és transznacionalizáció többszörösen erősen intézményesített csatornákon keresztül történt, így a folyamatokat mélyrehatóként lehet aposztrofálni.

Ezzel szemben a FÁK-3 – azaz Azerbajdzsán, Kazahsztán és Oroszország – még nem WTO-tag, és EU- vagy OECD-tagságuk is nagyon messze van.⁴ Miközben külgazdaságilag nyitottabbak, mint a többi FÁK-ország, globális integrációjuk gyökeresen eltér a KKE mintájától. Mindhárman óvatosan haladtak előre a kereskedelem és az FDI-áramlás liberalizálása terén. Megőrizték bankrendszerük nagyrészt hazai tulajdonosi szerkezetét, noha ez sem segített Oroszországnak abban, hogy elkerülje az 1998-as pusztító pénzügyi válság következményeit, amely érintette szomszédjait és kereskedelmi partnereit is. Exportjukat

³ Közép-Kelet-Európa a mintánk szerint tartalmazza Szlovéniát, a balti államokat (Észtország, Lettország, Litvánia), valamint a visegrádi országokat (Csehország, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország). A FÁK-mintában Oroszország, Kazahsztán és Azerbajdzsán van benne.

⁴ A tanulmány írása alatt az orosz WTO-csatlakozás akadálya közel kerültek ahhoz, hogy megszűnjenek.

tekintve mindhárom ország erősen függ a globális energiapiac és egyéb nyersanyagpiac alakulásától.⁵ Az FDI döntő részét ugyanazok az iparágak vonzották mind Azerbajdzsánban, mind Kazahsztánban. Ezért, szemben a KKE többcsatornás intézményesített globális integrációjával, a FÁK mintája alulintézményesítettnek és „felszínesnek” tűnik, mivel az alapvetően csupán egy maroknyi globális termékpiacon keresztül valósult meg.

3.2 Az átalakítást vezénylő állami kapacitások

A kérdés tehát az, hogy a posztoszocialista államok a nagy hatalmú nemzetközi és transznacionális erők játékszereinek tekinthetők-e vagy sem. Meg tudják-e őrizni vagy ki tudnak-e fejleszteni egy olyan kompetenciát, amellyel „támogatni tudják a gazdaságot abban, hogy az önmagától átalakuljon és a globális gazdasági környezet változásaira reagáljon”, amely a gazdasági fejlődés és hatalom kulcsa (Gilpin 1987: 77)? A kevésbé fejlett országokról szóló irodalom a világ más részein fontos gondolatokat prezentál a globális integráció különböző csatornáinak hatásait és az állam kapacitását tekintve (Shafer 1994). Először is, a beáramló külföldi tőke típusa az egyik fontos tényezője az állam kapacitásainak. A tőkebeáramlás hatását

...kizárólag a nemzetközi piaci erők összjátéka dönti el ..., mint például az olajbevételek, az egyoldalú átutalások vagy a portfólióbefektetések; drasztikusan különböznek a külföldi investíciók vagy a nemzetközi kölcsönzés hatásaitól ..., melyek a nagyobb állami szerepvállalást részesítik előnyben a szükséges erőforrások igazgatásában és allokációjában (Chaudry 1997: 25).

⁵ 2003-ban a kőolaj, földgáz és egyéb természeti erőforrások sorrendben Azerbajdzsán, Kazahsztán és Oroszország teljes exportjának 94, 74, és 60%-át tette ki (saját számítás az ENSZ adatbázisa alapján).

Másodsorban, Chaudry szerint a kezdeti intézményi konfiguráció szintén fontos:

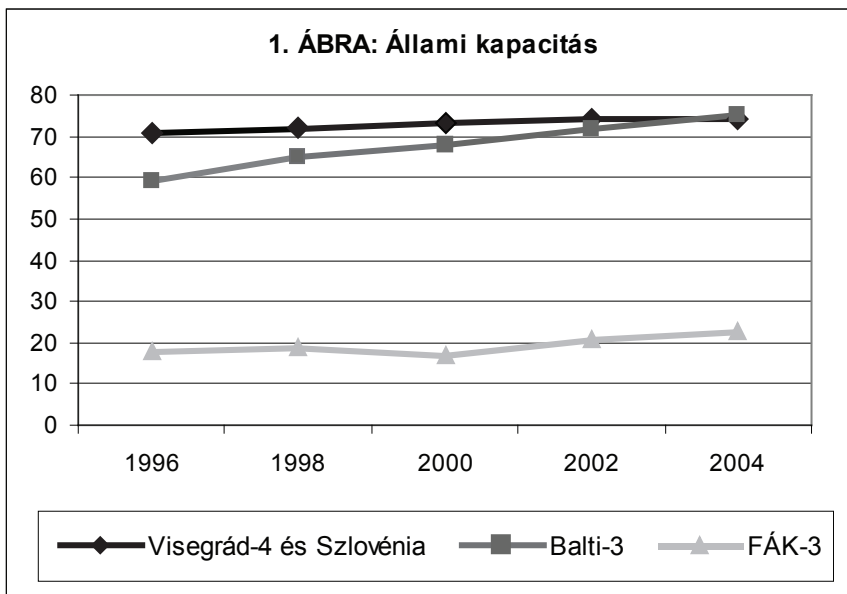
Az állam által kialakítandó és épülő központi intézmények potenciálisan szinte kizárólag a tőkeáramlásra adott válaszként alakulnak, olyan bürokráciát hívnak életre, amely a nemzetközi gazdasági folyamatok eredménye... Ezzel szemben, ahol erős intézmények már jelen vannak, mint Kelet-Ázsiában ..., a nemzetközi tőke inkább használható fel gazdasági célok elősegítésére” (Chaudry 27–28).

Ebből következik, hogy a behatóan intézményesített KKE nemzetközi integrációs pálya kedvezőbben hat az állami kapacitások kiépítésére, mint a sekélyes FÁK-út, amely a globális tényezők és pénzügyi piacok volatilitásának jobban ki van szolgáltatva. Ehhez hasonlóan azok a posztoszocialista államok, amelyek nemzeti intézményrendszerük újjászervezésének kevésbé égető feladatával szembesülnek, inkább potensebbek, mint ahol az alapvető intézményeket a „semmitől” kellene létrehozni.

Az állami kapacitások stilizált tényei megerősítik ezeket a várakozásokat, mivel kihangsúlyozzák a radikális divergenciát e téren a KKE és a FÁK országai között. A Világbank kormányzási minőséget mérő indikátorai szerint az előbbieket az inkább potensebb államok közé tartoznak (Kaufmann et al. 2006, lásd 1. ábra).

A kormányzati hatékonyság elfogadható mértéke és a szabályozási minőség elkülöníti a KKE-országokat a FÁK csoportjától, melyek sokkal rosszabbul teljesítenek ezeknek a dimenzióknak a mentén. Az állami kapacitások trendjét vizsgálva 1996 és 2004 között a balti államok, melyek alacsonyabb szintről kezdték a transzformációt, sikeresen felzárkóztak a többi KKE-országhoz. Ezzel szemben a FÁK az állami kapacitásokat illetően egyáltalán nem konvergált a KKE-átlag felé, sőt 2004-ben a FÁK-államok hasonlóan gyengék és cselekvőképtelenek voltak, mint 1996-ban.

Az állami cselekvőképtelenség egyik egyedi

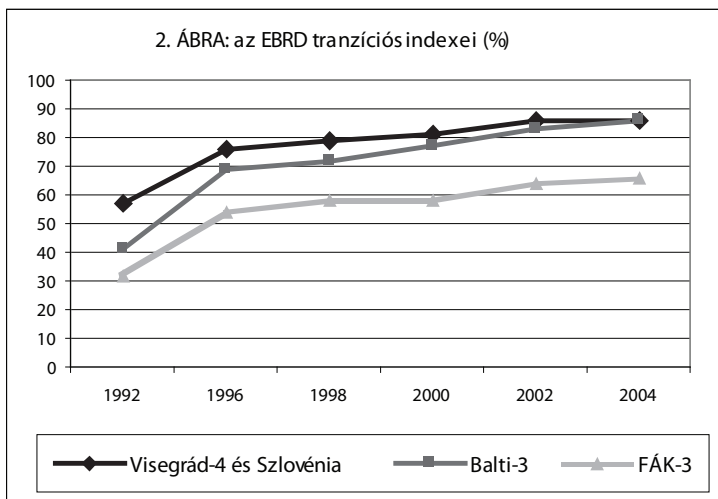
Forrás: A szerzők saját számításai Kaufman et al. (2006) alapján. Az állami kapacitást mérő mutatók a kormányzati hatékonyságot, szabályozási minőséget, jogállamiság fokát, és a korrupció feletti ellenőrzést foglalja magában

aspektusát, a jogállamiságot és a korrupció feletti kontrollt a Világbank kormányzás minőséget mérő adatai alapján szemléljük. Ezek szintén a két országcsoport közötti mély megosztottságról tanúskodnak az állam-társadalom viszonylatban, ami arra késztet, hogy feltegyünk pár kérdést a formális intézmények aktuális szerepével kapcsolatban az utóbbi országcsoport esetében. A FÁK csoportját az informális vagy illegális gazdasági tevékenységek gyakori előfordulása, a diszfunkcionális piacok – amelyeket gyakran helyettesít barter vagy erőszakos koordináció – és az olyan állam jellemzi, amely gyakran képtelen kikényszeríteni az érvényben levő szabályokat és előírásokat. Miközben tudatában vagyunk az informális és illegális ágensek szembeszökő erejével és következményeivel a kapitalizmus minőségét tekintve, sem ennél a csoportnál, sem a KKE-országoknál ebben e tanulmányban nem tudjuk elemezni részleteiben ezeket az aspektusokat. A tanulmányban a nemzetközi és transznacionális befolyásokat, illetve ezek hazai állami szereplőkkel való kapcsolatát fogjuk összehasonlítani az országcsoportok között.

Az állami kapacitások feltűnően eltérő mértéke döntő fontosságú, hogy megértsük a posztoszocialista kapitalizmusok diverzitását minden más fontos aspektusban. Annak ellenére,

hogy a fentebbi adatok lehetővé teszik az eltérések nyomon követését a KKE-országcsoporton belül – legalábbis részlegesen az állami kapacitások eltérő felhasználását arra, hogy különböző átalakítással kapcsolatos tennivalókat fogalmazzon meg –, nem tudjuk megmagyarázni a divergencia okát a KKE- és a FÁK-kapitalizmusai között ugyanazokkal a terminusokkal, mivel az utóbbiak esetében az állami kapacitások alig elégségesek ahhoz, hogy az összehasonlítható aspektusokat meglássuk. Ennélfogva az utóbbi esetekben elsődlegesen más tényezőkre és aktorokra kell fókuszálni.

Felteendő a következő értelmező kérdés: *mire való az állami kapacitás?* Mint azt sokszor állítják, a posztoszocialista átalakító állam napirendje olyan jelentős gazdasági, politikai és szociális kihívásokkal túlterhelt, amelyek a fejlődéssel kapcsolatban felmerülnek. Piacokat kell működtetni, megőrizni a politikai stabilitást, fenntartani a szociális kohéziót, demokratizálni kell a politikai rendszert, ipari átalakítással foglalkozni, és stabil makrogazdasági környezetet teremteni. Mi több, szimultán kell ezeket a javulásokat elérni, ráadásul rövid időintervallumok alatt. Mennyire sikeresen képesek az állami szereplők többszörös transzformációkat levezényelni, koordinálni?

Forrás: A szerzők saját számításai az EBRD Transition Reports indexei alapján

3.3 Piacépítés

A 2000-es évek elejére a KKE-rezsimek a liberalizáció, a magántulajdon és a piacokonform intézményrendszer megvalósításának magas szintjét érték el (2. ábra). Mégis van szisztematikus eltérés a reformpályák mélységében, melyeknek a különböző kimeneteket köszönhetjük. A reformok radikáltságának értékelésekor, azaz aszerint, hogy a piaci reformok vagy új intézmények milyen ütemben valósultak meg, az EBRD átmenetet mérő éves gyakoriságú indexét használjuk, ami arra enged következtetni, hogy a KKE-n belül a balti államok a piacosítás tekintetében radikálisabbak voltak, mint a visegrádiak vagy Szlovénia. A hosszú reformszocialista kísérletezés jóvoltából Magyarország, Lengyelország és Szlovénia 1989-re már viszonylagos piacosított gazdasággal rendelkezett, miközben a baltiakra a nulláról kellett kezdeniük. Másodsorban, mivel az államszocializmus 1991-ig fennmaradt a balti országokban, reformjaikat csak később kezdték el, mint más KKE-országok.

Végül a FÁK országai, amelyek szintén későn kezdtek bele a reformokba, valamint a leggyengébb piacosító hagyományokkal rendelkeztek, a KKE-országok mögött kullognak. Mindazonáltal még a volt FÁK-tagok is megvalósítottak bizonyos

mértékű gazdasági szabadságot és nyitottságot, és 2004-ben már szignifikánsan közelebb voltak a piacgazdasághoz, mint a 90-es évek elején.

Ez a megfigyelés mégis felvet egy fejtörést okozó kérdést: hogyan magyarázzuk meg a FÁK fejlődését a piaci liberalizmus irányába a cselekvőképes állam hiányában? Érvünk az, hogy a FÁK relatív sikerességének inkább az adminisztratív, mintsem az egyszerű intézkedések voltak a záloga, miközben sokkal lassabban haladtak előre a szofisztikáltabb és politikailag bonyolult intézményi reformok területén.⁶ Nelson egy

⁶ A FÁK országaiban jól megfigyelhető a magánszféra és a piaci erők radikális előretörése a relatív „államnélküliség” közepette, csakúgy, mint azok a kezdeti hazai szereplők, akik elvonták az állami kapacitásokat a teljes körű reformok megvalósításától:

„Figyelembe véve a gazdasági reformok megkésített elkezdését a FÁK esetében, úgy tűnik, hogy számos volt szovjet tagköztársaság a kezdetekben gyors fejlődést ért el ... A kezdeti hajrá után mégis többségükben a megkezdett reformokat nem folytatták, s ezért visszaestek. Ez a tény arra enged következtetni, hogy a reformfolyamat korlátjai, amelyek például származhatnak a bonyolult kezdeti kontextusból, egyre komolyabb akadállyá válnak, ahogy a reformok bonyolultsági szintje nő. Ez összhangban van azzal a nézettel, hogy némely FÁK-országban a részleges liberalizációs és privatizációs

meggyőző magyarázatot nyújt arra, hogy miért, és pontosan hogyan akadályozza a hiányzó állami kapacitás az előrejutást a komplex reformok területén:

A liberalizáció és stabilizációs intézkedések első fázisában jellemző éles politikai viták ellenére számos köztük adminisztratív szempontból egyszerű abban az értelemben, hogy tartalmuk könnyen meghatározható és hatályba léptethető egy szűk körű, magas rangú gazdasági hivatalnokcsoport által. Az általában időben később következő intézkedések – mint például a pénzügyi szektor reformja, a nagy állami vállalatok privatizációja és racionalizálása, a munkaerőpiac liberalizációja, a közszolgáltatások és a társadalombiztosítás újjászervezése – sokkal komplexebb kérdések. Ezek átfogó intézményi és törvényi változtatásokat igényelnek, s ezekbe be kell vonnia a törvényhozás, a bíróságok, a központi kormány- és a helyi önkormányzati szervek támogatását... Mi több, miközben a stabilizáció számos kezdeti költségeleme ideiglenes jellegű és a társadalom nagy részére terhelődik rá, addig a szektorális és intézményi reformok általában állandó veszteségeket implikálnak partikuláris érdekeket tekintve. Így ezek azonnali és szívós ellenállást eredményeznek (Nelson 1994: 14).

Ezért abban a mértékben, ahogy a FÁK-országok kiépítették a piaccgazdasági viszonyokat, azok relatív szilárdsága erősen alulintézményesített, összevetve a KKE-re jellemző átlaggal. Ezzel párhuzamosan a politikai ellenállás, amelyet a komplex reformok provokáltak ki, egy másik típusú közjósággal felé irányítja figyelmünket, amit az államnak nyújtania kell, hogy a reformok általi fejlődési pályáról ne térhessen le: ez pedig a politikai stabilitás.

erőfeszítések nyertesek voltak a további progresszió meggátolására és a megszerzett előnyök bebiztosítására, amelyeket a részben liberalizált gazdaság hozott el számukra” (EBRD Transition Report 2000: 30 és Hellman 1998).

4. Politikai stabilitás társadalmi befogadáson versus politikai kizáráson keresztül

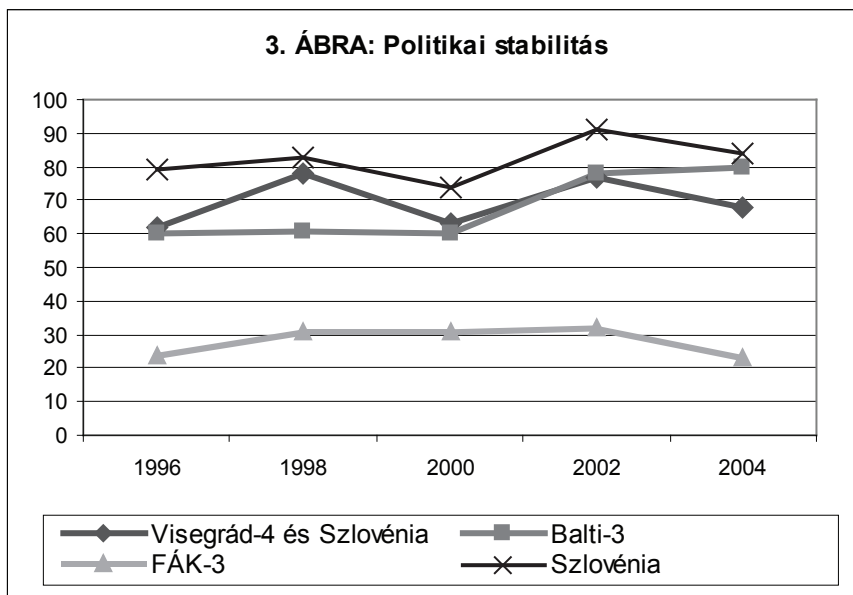
A Világbanknak a kormányzás minőségét jellemző adatai szerint a kelet-európai kapitalizmusok rangsorolása a politikai stabilitás szempontjából egyértelmű: Szlovénia bizonyult a legstabilabbnak az egész 1996–2004-es időszak alatt, amelyet általában a visegrádi országok követnek. Meglepő módon a 90-es években a balti államok álltak a harmadik helyen, a 2000-es évekre politikai értelemben stabilabbnak bizonyultak, mint a visegrádiak. Ezzel szöges ellentétben a FÁK-országok instabilak maradtak az egész időszak alatt (3. ábra).

Hogy megértsük ezt a mintát, segítségünkre lehet azon elkülönülő pályák felderítése, amelyekkel a kelet-európai kapitalista rezsimek megpróbálkoztak a politikai stabilitás elérésével. Ez egyik, a posztszocialista transzformációkról szóló tudományos és a politikai viták esetében is nagy figyelmet kapott téma a szociális háló szükségessége, amely az átalakulás veszteségeinek túlélését hivatott biztosítani a nehéz időkben, valamint a munkaerő intézményesített védelmének szükségessége, amely arra szolgál, hogy a munkavállalók érezzék: tevékeny részesei a megélhetésüket érintő drámai változásoknak. A kelet-európai reformerek az állam erejét és kapacitásait különböző nyomattékkal használták fel arra, hogy alacsonyabb vagy magasabb szintű befogadó (inkluzív) társadalom létrejöttét elősegítsék.

4.1 A társadalmi befogadás

Ahelyett, hogy bemutatnánk az alapvető választóvonalat a FÁK, illetve a nyolc KKE-ország között, a befogadó társadalom elérésének teljesítménye megerősíti az alapvető hasonlóságot a FÁK és a baltiak között, s ezáltal a visegrádiak és Szlovénia elkülönülését. Az egyenlőtlenség szempontjából így nincs jelentős különbség a

3. ÁBRA: Politikai stabilitás

Forrás: A szerzők saját számításai Kaufman et al. (2006) alapján

két előző országcsoporthoz képest, miközben Észtország kitűnik a mezőnyből, mint a legegyenlőtlenebb ország (1. táblázat).

Mind a 90-es évek gyenge gazdasági teljesítményének fényében, mind a hasonló fejletlenségi szinten, illetve hasonló nyersanyagexportra kényszerülő országokkal összehasonlítva, a jövedelem-eloszlás a FÁK-csoporton belül meglepően egyenlőnek nevezhető.⁷ Lane (2005) szerint a 0,3 helyett 0,5 körüli Gini-koefficiensek alapján a FÁK-országok társadalmi legegyenlőtlenebbek egész Kelet-Európában. Még ha Lane adatait figyelembe is vesszük, az az állítás, hogy a balti és a FÁK-országok szignifikánsan egyenlőtlenebbek, mint a visegrádi és Szlovénia, még mindig igaznak bizonyul.

De mi van a társadalom védelmét biztosító állami kapacitás mintáival? Mivel nem áll rendelkezésünkre összehasonlítható adat a társadalmi

költségekre a FÁK-országok esetében, két közelítést használtunk: egészségügyi közkiadások és kormányzati kiadások a GDP százalékában. Ezek alapján összességében Szlovénia és a visegrádi országok rendelkeznek a baltiakkal összevetve kiterjedtebb újraelosztó jóléti állammal. A FÁK-államoknak van a leggyengébb jóléti funkcióra vonatkozó kapacitásuk minkét mutató alapján, de Oroszország mutatói a baltiakkal közelében mozognak. Fontos megjegyezni, hogy mind Oroszországban, mind a baltiakkal az orosz pénzügyi válság utóhatásaként kezdett a kormányzati költség drasztikusan csökkenni GDP-arányosan (EBRD Transition Report, különböző kötetek). Ezért különösen Oroszországban a jelenlegi „sovány” jóléti állam inkább pontosabban tükrözi a globális pénzügyi sokk pusztító hatását, mint valamilyen formában társadalmi kirekesztésre épülő olyan politikáknak, amelyek tudatos és ideológiai alapon megalapozott választásnak az eredményei.

Összegezve, a FÁK sovány teljesítménye a politikai stabilitás terén szorosan összefügg ezen országok társadalmi bevonás megvalósítására fordítható állami kapacitásaival. Fordítottan, az inkább bevonásra törekvő szlovén és visegrádi politikák nem meglepőek. Mégis, ha a társadalmi szolidaritás hiánya lehet a demokrácia

⁷ A FÁK társadalmi egyenlőtlensége a Gini-koefficiens alapján eltérően Venezuela vagy Mexikó 50% körüli értékeihez képest, a leggazdagabb és legszegényebb 10% közötti különbség sorrendben 60, illetve 45-szörös. A jövedelem-eloszlás egyenlőtlensége szintén kedvezőbb képet mutat a három FÁK-országban az Egyesült Államokénál (Human Development Report 2005).

destabilizálásának potenciális tényezője, akkor a balti stabilitási politika igazán fejtörést okoz, s rámutat a politikai egyensúly és az állam társadalomvédelmi erőfeszítései közötti meg nem felelésre. Az ellentmondás feloldását abban találjuk meg, hogy a baltiak a társadalmi szolidaritás erőteljes helyettesítőjére tudtak támaszkodni, pontosabban a nemzeti és etnikai politizálásra, és így állandósuló politikai támogatást mozgósítottak egy társadalmi kirekesztő transzformációs pálya fenntartásához – noha a demokratikus működés komoly minőségromlásának az árán.

4.2 Identitáspolitika és demokratizálás

Ahogy Anderson megfogalmazta: *„függetlenül az aktuális egyenlőtlenégtől és kizsákmányolástól, amely bárhol előfordulhat, a nemzet mindig felfogható úgy, mint egy mély horizontális elvtársi viszonylanc. Végző soron a testvériség az, ami lehetővé tette az elmúlt két évszázadot tekintve az emberek milliói számára, hogy nem is annyira a gyilkolás vágya, mint inkább az ilyen korlátozott képzelgésekért való hajlandóság vezérelje őket”* (1991: 7, saját kiemeléssel). Mivel a kommunizmus az ideológiai monopolhelyzetért folytatott küzdelmével elnyomta az embereket, mint a nemzet tagjai vagy mint hívók, sok kelet-európai érezhetett igazi elégedettséget az újra biztosított szabadsággal, hogy elképzelhessen egy ilyen közösséget vagy annak aktív részese legyen. Mégis, ez azt jelenti, hogy az ezzel összefüggő, érzelmileg erőteljes kapcsolódás alapvető és változatos hatással van arra, ahogy a kelet-európai politikum az olyan kiélezett témákkal boldogul, mint pl. a gazdasági elégedetlenség és konfliktus. Például Szlovéniában az újonnan függetlenedett nemzet létrehozott, valamint konszolidált egy társadalmilag befogadó politizálási normát. A visegrádiak többségében egészen mostanáig az identitáspolitikának nem volt sok szerepe. Észtországban és Lettországban (de Litvániában

nem) a kirekesztésre épülő identitáspolitika alapvető hatást gyakorolt a társadalmi szolidaritásra, aláásta azt a tranzíció leelejétől kezdve. Az elsődleges fontosságú nemzeti szuverenitás és biztonság miatt az oroszul beszélő kisebbséget megfosztották jogaitól, mielőtt a neoliberalis reformok sorozata számos tagját a társadalom margójára nyomta. Miközben a radikális átmenet demokratikus ellenzékét elnémították, a társadalom a múlttal való drasztikus szakítást támogatta, amely csak alátámasztotta a kölcsönösen egymást erősítő kapcsolatot a gazdasági neoliberalizmus, az identitáspolitika és a korlátozott demokrácia között.

Észtország és Lettország politikai stabilitása így a demokrácia minőségének alacsonyabb színvonala árán valósult meg. Ez a megállapítás általában nem szerepel az elfogadott demokratikus konszolidáció intézkedései között, melyek a választások versenyképességére és a végrehajtó hatalom korlátozotttságára fókuszálnak. Egy közelmúltban született tanulmány, amely a demokrácia minőségét kísérli meg értékelni, bevonva a választásokon való részvételi arányt is, az észt és a lett demokráciát az oroszhoz közelinek minősíti 2003-ban (Moon et al. 2006).

Kissé leegyszerűsítve a dolgokat, az átmenet első évtizede alatt két fő politikai gazdaságtani berendezkedés létezett, amelyek keretein belül a kelet-európai országok a piacosítás vagy a társadalom újjáépítésének problémáit próbálták kezelni egy viszonylag stabil politikai kontextus fenntartásával. Ez lehet az antiliberalis identitáspolitika vagy a demokratikus *ellenzék korlátozása, mint látható a balti államokban, de lehetnek a neoliberalis jellegű reformok káros hatásainak ellensúlyozására irányuló jóléti színvonalat védő intézkedések, mint a visegrádiaknál és Szlovéniában*. A FÁK-országok esetében, ahol konzisztens módon a politikai stabilitás megőrzésére irányuló jóléti politikák vagy a közösségek értelmezése kizárólagos igényének gyakorlata nem szerepeltek a repertoárban, viszont autoriter (Azerbajdzsán, Kazahsztán) vagy hasonló újjáéledő praktikák folyamatosak voltak (Oroszország), amelyek a

tekintélyelvűség szükségességét hivatottak alámasztani a politikai stabilitás céljából. Folyamatában szemlélve, a fenti átváltás azt is jelenti, hogy miután a neoliberalizmus beágyazódik a szociális védelemről szóló megállapodásokba, tarthatatlanná válik, a demokratikus politizálás valószínűsíthetően elmozdul az egyensúlyból – ahogy a legutóbbi destabilizációs tendenciát megfigyelhettük az összes visegrádi állam esetében. Nem zárhatjuk ki a politikai egyensúly visszaállítását nagyobb dózisban alkalmazott antiliberalis identitáspolitikát vagy olyan politikán keresztül, amely a demokrácia minőségének feláldozását eredményezi.

5. Ipari transzformáció

Ez idáig elsősorban a rezsimváltozatok hazai tényezőivel foglalkoztunk, s kevés figyelmet fordítottunk a nemzetközi és transznacionális aspektusokra. Most ezeket fogjuk vizsgálni. A döntő fontossággal bíró nemzetközi tényezőt, pontosabban az EU-t, melynek bizonyosan volt a KKE-rezsimek transzformációs pályáinak divergálásában szerepe a FÁK-típusú kapitalizmushoz képest, részletesebben elemzik ebben a kontextusban Bohle és munkatársai, valamint Lindstrom és Piroška. Most itt a kulcsfontosságú transznacionális aktorokra, a TNC-kre fókuszálunk, amelyek hasonlóan az EU-hoz, nem a hazai politikán keresztül avatkoznak be, de rendelkeznek más eszközökkel, s otthagyják kézjegyüket a rendszerdiverzitás kialakulásán.

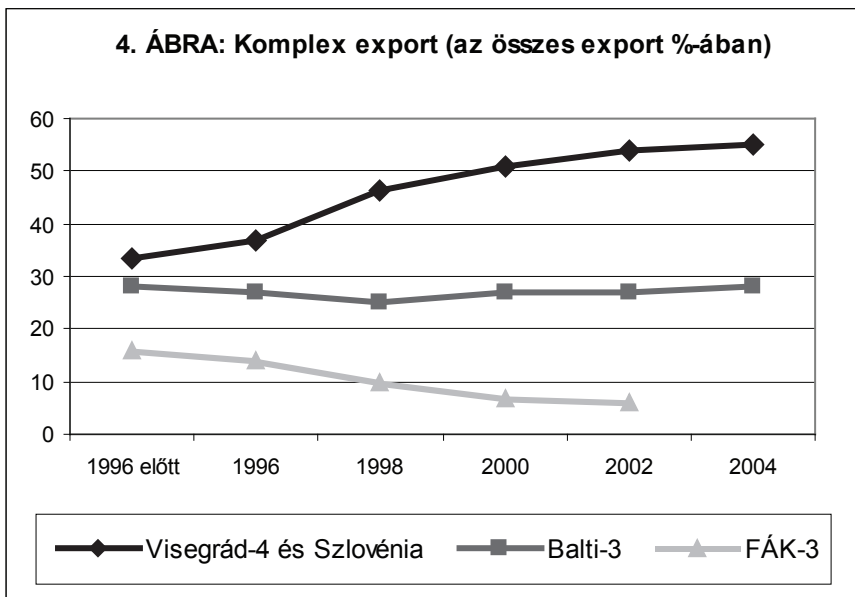
Az érvelés menete a következő. A beáramló FDI típusa erősen befolyásolja az adott államnak a gazdaság újjászervezésére és az ipari átalakításra vonatkozó képességét. Az ipari átalakítás folyamatára egy pillantást vetve nyilvánvalóvá válik, hogy a balti államok ipari profiljukat kevésbé sikeresen fejlesztették fel, mint a KKE-országok. Az exportjuk nagy része nyersanyag vagy munkaintenzív termékekből tevődik össze, erősen emlékeztetve számos kevésbé fejlett ország hasonló profiljára. A három FÁK-ország ennél is rosszabbul teljesít.

Drámai deindusztrializáción mentek keresztül és vagy sohasem, vagy gyakorlatilag teljesen elvesztették az ipari fejlődésükhöz szükséges képzettségalapjaikat és a komplexebb fejlődési mintákat. Következésképpen a feldolgozóipari export a teljes áruexportból olyannyira kicsi aránnyal bír, hogy iparosodott nemzetnek is aligha nevezhetőek. Az exportbevétel túlnyomó része nyersanyagokból vagy alacsony feldolgozottságú termékekből származik. Ezzel szemben a visegrádiak és Szlovénia a fejlett országokhoz hasonló export-termékszerkezettel rendelkezik, feltételezve a komplex tőke, megfelelő technológia és humán képzettség jelenlétét (4. ábra).

Végezetül, az ipari átalakulás eltérő pályái konzisztensnek tűnnek az állami intézményeknek olyan változatos mintáival, amelyek az öröklött szocialista iparágak átalakítást célozzák új külföldi ellenőrzéssel és beruházási műveletekkel.

A visegrádi országok enyhítették az ipari örökségükre gyakorolt piaci sokk hatását, ugyanakkor külföldi tőkét, „importáltak” azáltal, hogy a tőke számára kedvező környezetet teremtettek: protekcionista szabályozás, exportzónák, külföldi kereskedelmi és beruházási szervezetekhez való csatlakozás, beruházás-támogató alapok és állami fejlesztési bankok létrehozása, valamint adómentességek. Ezzel szemben az iparpolitika nem kapott akkora figyelmet a baltiáknál, ugyanakkor a FÁK-tagoknál a cél inkább a konzerválása, mintsem az újjászervezése volt a kevés kiválasztott államszocialista iparágak.

A 4. ábra alapján feltehető a kérdés, hogy hogyan jött létre ez az eltérés. A kérdésre adott válasz fontos elemét láthatjuk meg az FDI típusában, amit az ország bevonni óhajtott. Az ipari exportteljesítmény eltérései szorosan összefüggnek a feldolgozóiparba beáramló külföldi működődőkével. A 2000-es években a feldolgozóiparban jelen levő FDI-állomány egy főre vetített értékét tekintve a visegrádiak a balti államok hasonló értékeinek tízszeresével rendelkeztek (Bohle és Greskovits 2007). Szlovénia helyenkénti kivételével, egy ország sem volt képes ipari bázisát fejleszteni anélkül, hogy nem támaszkodott volna erősen külföldi beruházásokra. Akkor hogyan

Forrás: A szerzők saját számításai az ENSZ Tradecom Databae alapján. Komplex export SITC kód 5 (vegyi termékek) és 7 (gépek és berendezések)

magyarázható az, hogy a visegrádiak sikeresebben vonták be az FDI-t a feldolgozóiparukba, mint a többi kelet-európai ország?

A hagyományos érvelés, miszerint az FDI a piacosító reformok előrehaladásának függvénye, s ennek alapján a baltiaki gyenge teljesítménye a komplex FDI bevonását illetően és az ebből adódó alacsony képzettséget igénylő exportstruktúra merő rejtély. Miért nem bizonyultak ezek az országok hatékonyak az iparági fejlesztések fő mozgatójának importjában, ha képesek voltak ennek feltételeit megteremteni: radikálisan megreformált gazdaság, alacsony adók, politikai stabilitás és belső biztonság? Miért preferálták a visegrádiakat a komplex FDI-t képviselő TNC-k a baltiakkal vagy a FÁK-országokkal szemben? Válaszunk az, hogy a TNC telephelye kiválasztásában fontos szerepet játszottak azok az ösztönzők, amelyek az örökölt iparági és újjászervezett iparági profilközötti összjátékából, az örökölt és újonnan kialakított piaci intézményekből, valamint a speciális szubvenciók csomagokból álltak össze.

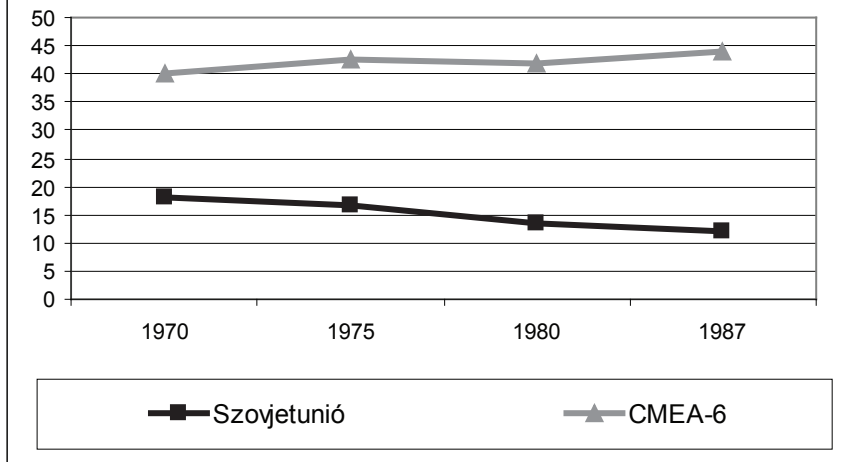
A TNC-k beruházási motivációinak megértéséhez a Vernon-féle termékélet-ciklus elmélete (1971) segítségével válaszolunk. Állításunk szerint az exportorientált összetett FDI leginkább azokba

a poszt-szocialista gazdaságokba áramlik először, ahol a kiinduló kínálati struktúrák (amit mi a késő 80-as, korai 90-es évek exportstruktúráival mérünk) relatíve komplexek voltak, azaz technológia-intenzív, illetve képzett munkaerőt igényeltek. Ebből következik, hogy a visegrádiak, melyek járműgyártásra, gépgyártásra vagy az elektronikai iparra specializálódtak a késői szocializmusban, jogosabban számíthattak magasabb szintű, iparág-specifikus FDI-ra, mint a FÁK-országai, ahol ezek a szektorok gyakorlatilag hiányoztak, vagy a szocialista időszak végére szignifikánsan visszafejlesztettek, mint azt az 5. ábra mutatja.

Ebből a szempontból a baltiaki sem voltak különösképpen hátrányos helyzetűek, mivel az államszocializmus végére a szovjet birodalom munkamegosztása alapján technológia- és szaktudásintenzív termékeket „exportáltak” a természeti erőforrásokért cserébe. Az ipari struktúrából kiindulva eredetileg minden KKE-ország hasonlóan vonzó volt tünhetett a transznacionális komplex export termelési egységei telepítése számára, így a termékéletciklus elmélete önmagában nem képes megmagyarázni a divergáló pályát a baltiaki és a visegrádiak között. Akkor mi alapján választottak a külföldi befektetők közöttük?

Egyik lehetséges válaszként figyelembe kell

5. ÁBRA: Komplex export az összeomlás előtt (az összes export %-ában)

Forrás: A szerzők saját számításai Lavigne (1991: 3–5. Táblázat, 388–391) alapján. CMEA 6: Bulgária, Csehszlovákia, NDK, Magyarország, Lengyelország, Románia

venni azt, hogy még a hasonló kínálati struktúra feltételei is vezethetnek oda, hogy a beruházók érdeklődését nem keltik fel, ha az intézményi és egyéb akadályok gátolják a helyi termelési tényezőkhöz való hozzáférést. Ebből az következik, hogy amikor a külföldi befektetők készen állnak és képesek is átlépni a korábbi hidegháborús határokat, azok az országok képesek leginkább vonzani az FDI-t, amelyek a legtávolabbi jutottak el a piacra lépési korlátok lebontásában, az intézmények újjáépítésében, valamint az iparpolitikai kurzusuk is megfelelőek a külföldieknek. Azt állítottuk fentebb, hogy a 90-es évek első felében a visegrádiak előnyt élveztek a baltikkal szemben, s ez utóbbiaknak csak késéssel és az alapoktól kezdve kellett a nyugaton hasonlatos intézményrendszerük kiépítését megkezdeni. Az átmenet első fázisában, a hasonló kezdeti kínálati struktúrák mellett, a visegrádiak intézményi előnye a befektetőket végül is meggyőzte. A komplex FDI-beáramlás függ a piacosítás kezdeti szintjétől. Kiinduláskor viszont a FÁK-országok mind a TNC-k anyaországainak ipari struktúráját, mind a hasonló intézményi megfelelést nélkülözték, amely így dupla indok volt arra, hogy miért maradtak el szinte teljesen a beruházások, vagy ha voltak is, a nyersanyagok kiaknázásához kapcsolódtak.

A strukturális és intézményi tényezők összjátékának iránya azonban teljesen megfordult, a piacosítás szintjéről a komplex FDI-áramlás lekapcsolódott a 90-es évek közepétől kezdve (2. táblázat). A balti államok fokozatosan ledolgozták intézményi lépéshátrányukat, intézményeiket tekintve 2003-ra viszonylag nagyfokú hasonlóság mutatkozott a nyugatiakkal és térségbeli riválisaikkal. De intézményi felzárkózásukat, úgy tűnik, nem értékelik a transznacionális komplex feldolgozóipari befektetők. A 90-es évek közepétől a balti FDI-vonzó képességének csekély szintje magyarázható azzal, hogy a radikális intézményi konvergencia ára a növekvő divergencia volt a kínálati struktúrákat illetően. A gyors ütemű, támogatás nélküli liberalizáció az átstrukturáláshoz szükséges idő hiányában az ipari termelés leépüléséhez vezetett, kigyomlálva a legtöbb összetett iparágat (Tiits 2006: 23). A 90-es évek végtől kezdve, a növekvő intézményi hasonlóság ellenére, a TNC-k továbbra is a visegrádi országokat preferálták a telephelyválasztásban, főleg a nyugathoz való közelebbi strukturális hasonlóság miatt, a balti kínálati profiljuk egyre nagyobb eltérő jellege miatt ettől estek. A FÁK gazdasági alulintézményesített és bizonytalan piacgazdaságuk, valamint a növekvő kínálati struktúra

eltérésének kombinációjával elrettentették a feldolgozóiparba befektetni szándékozó külföldieket.

A kezdeti befektetői preferenciák, melyeket a strukturális és intézményi tényezők együttesen motiválnak, a külföldiek által vezérelt tőkeakkumuláció áldásos vagy épp ördögi körét beindították be. Röviden: az ipari transzformáció hajtóerőit az ipari fejlődés és a deindusztrializáció ellentétes trendjei jelentik; látható olyan tendencia, hogy egyre többen követték az úttörő TNC-eket már kezdetben is a visegrádiakat preferáló telephelyválasztásban; kísérőjelenségként a komplex iparágak a visegrádiaknál csoportosulnak; és végül a visegrádiak a TNC-eknek bőkezű szubvenciók csomagokat biztosítanak.⁸

6. Makrostabilitás és gazdasági növekedés

A makroökonómiai stabilitás tipikus megnyilvánulási formái az alacsony inflációs ráta, az alacsony költségvetési hiány és az államháztartási adósságállomány feletti kontroll. Ez egyre fontosabb szemponttá vált amiatt, hogy a nemzetgazdaságok védelmét biztosítani lehessen a tőkeáramlás és árfolyamváltozás rövid távú káros fluktuációjától. Milyen mértékben képesek a KKE-országok biztosítani egy stabil makroökonómiai környezetet? Meglepő módon ez a dimenzió alapján is országcsoportokra való bontás nagyfokú hasonlóságot mutat a társadalmi befogadás mértékének értékelésével (lásd 3. táblázat). A 2000-es évek elején a FÁK-országok makrostabilitása számos szempont alapján nagyfokú hasonlóságot mutatott a hasonló balti államok és Szlovénia teljesítményével, de a visegrádiak számára sokkal nehezebbnek bizonyult a kiegyensúlyozott költségvetés megteremtése vagy az államadósság kordában tartása.

⁸ Ezeket az érveket és folyamatokat részletesebben tárgyaljuk máshol (Bohle és Greskovits 2007).

Hogyan juthatunk el ezekhez a megállapításokhoz a sajátos csoportosítás által? A 90-es évek folyamán a KKE- és a FÁK-országok pont a siker és kudarc szerinti ellentétes klaszterekben foglaltak helyet, jóllehet, hogy érdekelték voltak a stabilitás megteremtésében, hiszen szükség volt a makroökonómiai egyensúly visszaállítására a mély recesszió, a hullámzó infláció vagy a fenyegető pénzügyi válság közepette. Durván a 2000-es évtől kezdve új, a KKE-országokra ható fejlemények is megjelentek az EU stabilitási kultúrájának adaptálásából származó nyomás (Dyson 2006), mint az eurózóna-tagság feltétele által. A bekezdés elején feltett kérdésre a választ a nemzetközi integráció és nyomások kombinált hatásaiban lelhetjük meg, csakúgy, mint az állami aktorok eltérő saját gazdaságpolitikai teendői megvalósítására vonatkozó kapacitásaiban. A FÁK, s különösen Oroszország útját a makrostabilitás felé alapvetően két tényező határozta be: az 1998-as pénzügyi válság és annak következményei, valamint az olajárak esése. A pénzügyi válság azonnali pusztító hatást gyakorolt az orosz gazdaságra, valamint az orosz piacoktól függő szomszédokéira. Csupán a 98-as válság után tapasztalhatta meg Oroszország a jelentős gazdasági növekedést azóta, amióta a Szovjetunió összeomlott (Montes és Popov 1999). Ez utóbbi jelenségnek számos magyarázó tényezője van, ilyen többek között a rubel leértékelése a válság utóhatásának időszakában, valamint az, hogy a bankszektor először kezdett hitelezni a reál gazdaságnak.

A gyors gazdasági fellendülés döntő tényezőjének azonban a magas olajár bizonyult. A válság utáni növekedés és az olajárak alakulásának kombinált hatása segített az orosz és a többi FÁK-gazdaságnak abban, hogy lenyűgöző eredményeket érhessenek el a makrostabilitás terén (EBRD Transition Report 2005). Ez arra enged következtetni, hogy a FÁK-országok teljesítményéhez az energiapiaci ciklusoknak több közük van, mint az állami kapacitásoknak vagy az intézményi berendezkedésnek. A váratlan bevételek megkímélték a gyenge államot attól az igazgatási és politikai kihívástól, hogy bevételeiket az állampolgárok erősebb adóztatásából biztosítsák.

A pénzügyi válság a baltiakat is sújtotta, ugyanakkor meg is erősítette őket a makrostabilitás elérésére tett erőfeszítések helyes voltában. Szemben a FÁK-országokkal, a balti államok kormányzatai prioritásként tekintettek a makrostabilitásra már az átmenet elejétől kezdve, ezért sajátos intézményrendszereket hoztak létre annak biztosítására. A saját fizetőeszköz bevezetése az egyik legfontosabb eszköz és szimbólum volt az újonnan kivívott nemzeti szuverenitás kifejezésére. A világpiac és az európai piacok felé a hitelesség megszerzése érdekében messze a legalacsonyabb költségvetési deficiteket produkálták a térségben, felhasználva a legszigorúbb monetáris intézményeket, a valutatanácsot és az ERM-2 mechanizmusának adaptálását, mint a makrostabilitás nemzetközi pillérjét, amely korábban tartja gazdaságpolitikájukat (Feldmann 2006).

A makrostabilitás prioritása bármilyen más gazdaság- vagy társadalompolitikai megfontalással szemben az a tényező, amely elhatárolja a baltiakat a többi új EU-tagtól. Mind ez idáig a visegrádi országok (Szlovákia kivételével a közelmúlt eseményei alapján) kevésbé bizonyultak sikeresnek a fiskális deficit vagy más makrogazdasági fundamentum kontrollja felett. Társadalompolitikai intézkedésekkel és aktív, a TNC-ket favorizáló iparpolitika iránti igényekkel szembeesülve nem voltak képesek vagy hajlandók szigorú makrogazdasági politikát folytatni pontosan ezen igények miatt (Greskovits 2006; Zubek 2006). Csupán Szlovéniának sikerült mindhárom igényt párhuzamosan kielégíteni, ahol a neokorporatista intézmények – mint pl. előírt menedzsment-munkavállaló egyeztetések vagy a kiterjesztett kollektív szerződések – rendszerei eddig elősegítették a társadalmi kompromisszumok létrejöttét, amelyek feltételei a kiegyensúlyozott és befogadó politikázásnak.

7. A kelet-európai kapitalista diverzifikáció: állam vs. piac irányított, illetve begyazott versus tisztán neoliberális rezsimek

Az eddigi evidenciák alapján négyfajta kapitalista rendszert lehet megkülönböztetni Kelet-Európában a transzformáció és a világgazdaságba történő integráció eredményeként. A *balti*ak a radikálisan liberalizált piacaik, alaposan megreformált piacot támogató intézményi keretük alapján határolhatók el, valamint itt vannak a leginkább szűkmarkú jóléti államok az újonnan csatlakozott EU-s országok közül. A világgazdaságba leginkább az igen mobil TNC-k által ellenőrzött munkaintenzív, hagyományos iparágakon, erőforrás alapú exportszerkezeten és az azokhoz kapcsolódó szolgáltatásokon keresztül integrálódtak. A soványka jóléti államhoz hasonlóan az iparpolitika is minimalista, alacsony egykulcsos adókkal kiegészítve, s nem célzott protekcionista intézkedésekkel a közép-pontban. Észtországban és Lettországban a kirekesztő demokratikus intézmények együtt járnak az intézményesített restriktív monetáris és fiskális politikával, hogy a rendszer stabilitását makroökonómiai és politikai szempontból is biztosítsák.

Előnyösebb kiinduló pozíciójuknál fogva a *visegrádi országok* hasonlóan sikeresen alakultak át kapitalista gazdaságokká. A társadalmi-gazdasági rezsimek ebben a csoportban három fő tényező alapján különülnek el a baltiaktól: először is, erősebb védelemben részesítették a társadalmiukat az átmenet társadalmi költségeinek kompenzációja által; másodsor, ez lehetővé tett egy befogadóbb demokratikusságot, és harmadszor, ameddig a balti gazdasági prioritása a makrostabilitást jelenti, addig a visegrádiak elsősorban az ipari fejlesztésekre koncentrálnak. Az intézmények és szakpolitikák mozgósítása az FDI bevonására

kiemelt prioritással bírt, így a TNC-k betelepülése jelentette az újjászervezés fő irányát. A visegrádiak külföld által irányított viszonylag sikeres fejlődési pályája tükröződik az exportstruktúrában, amely igencsak emlékeztet a nyugati-európai országok gyakorlatára.

Az új EU-tagok közül Szlovénia kiemelkedik a társadalmi kohézióra, az ipar színvonalának emelésére, a markostabilitásra és a demokratikus befogadásra való szimultán és sikeresnek mondható törekvés alapján. Szlovénia kivételt jelent a kelet-európai országok között abban, hogy átmenete során nagyban támaszkodott nemzeti intézményeire és szereplőire, és valóban nyugati típusú kapitalizmussá alakult át: a neokorporatista rendszer számos kis nyugat-európai államban tipikus jelenség.

Végül, a 2000-es évek elejére úgy tűnt, hogy a FÁK országaiban is liberális piacgazdaságok működtek. Rezsimjeik teljesítménye és intézményeik igen hasonlóak a baltiakéhoz, hiszen mindkét országcsoport nagyon korlátozott jóléti állammal rendelkezik, nem sikerült jelentősen emelni az ipar színvonalát, de a makrostabilitást sikerült megőrizniük. Ezen felül mindkét országcsoportban vannak olyanok, amelyek demokratikus rendszere komoly minőségi problémákkal küszködik. Azért vannak szignifikáns különbségek is köztük. A közelmúltban a demokrácia minőségében bekövetkezett változások a balti országoknál javulást jeleznek, a FÁK-nál romlást. A deindusztrializáció sokkal hevesebb volt a FÁK-országokban, világgazdasági integrációs csatornájuk döntő mértékben épül a nyersanyagexportra, az import nagy részét feldolgozott iparcikkek adják. A legfontosabb különbség, amellyel a FÁK és az összes nyolc új EU-tag közötti elhatárolás megtehető, a viszonylagos gyenge állam, amely sokkal kiszolgáltatottabbá teszi ezen országokat a nemzetközi erők és tényezők befolyásának.

Hogyan jöhetett létre ilyen fokú változatoság? Elemzésünk annak az összjátéknak a fontosságát hangsúlyozza, amely egyfelől az államnak a társadalom és gazdaság átalakítására vonatkozó

kapacitásából (országspecifikus tennivalókkal kiegészülve), illetve annak hiányából, másfelől pedig a politikai gazdaságok nemzetközi és transznacionális beágyazottságából tevődik össze. Ennek alapján azonosíthatók a rendszerpályák.

A FÁK-országok az államszocializmus bukásával megtapasztalták a fő állami intézmények és kapacitások összeomlását. Ahogy ezt Oroszország esetében nyomon lehet követni, az átmenet első fázisát a központi állam szétzilálódása jellemezte (Bunce 1999). Az újonnan függetlenedett államok, növekvő mértékben független régiók és hatalommal bíró aktorok a birodalom romjainak szilánkjait használták fel arra, hogy töredezett különérdeket vagy személyes, de nem közösségi vagyont halmozzanak fel (Hellman 1998). Ebben a kontextusban nem létezett ahhoz állami kapacitás, hogy a gazdasági átalakításról koherens és átfogó értelemben beszélhessünk. Az első fázis katasztrofális reformteljesítménye ugyanúgy tükrözte a központi állam hiányát, mint a nemzetközi pénzügyi intézmények (NPI-k) befolyását. Annak ellenére, hogy az orosz reformer döntéshozók radikálisan liberalizálták a gazdaságot az IMF szakpolitikai előírásai és a washingtoni konszenzus ideológiájának fényében, nem sikerült piactámogató intézményeket kiépíteniük. A társadalmi és gazdasági következmények lesújtóak voltak. Az ipari termelés a GDP-vel együtt zuhant, a társadalmi egyenlőtlenségek drasztikusan növekedtek, a gazdasági tevékenységek gyors ütemben tolódtak el informális irányba, az orosz gazdaság új tulajdonosai dollármilliárdokat sajtoltak ki az országból, s az állam külső eladósodottsága gyorsan emelkedett. A „visszafejlődés” felé tartó fenn tarthatatlan pálya (Burawoy 1996) felrobbant az 1998-as pénzügyi válsággal.

A nemzetközi előrelépés, s nem az állami kapacitás az oka a FÁK-országok szocioökonómiai talpra állásának a krízis után; a precedens nélküli olajár-emelkedés segítségével volt lehetséges a növekedési ütem felgyorsítása, a makroökonómiai stabilitás vagy az adósságállomány visszafizetése. Az nyitott kérdés, hogy mennyire teszi lehetővé a hosszan tartó magas olajár korszaka azt, hogy

az ebből származó többleterőforrások segítségével szilárdabb intézményeket és erősebb államot építsenek. Az olajállamok tapasztalatai alapján a szakirodalom szerint az állam újjászervezése egybeesik az olajbevételek masszív felfutásával, az új intézmények valószínűleg a nemzetközi gazdasági folyamatok közvetlen termékei, így a jövőbeli visszaesési periódusokra igen érzékenyek (Chaudry 1997; Karl 1997). Ezért a FÁK által bejárt pályák, az intézményi kimenetek vagy a gazdasági teljesítmények a nemzetközi piaci erők vagy a NPI-k által meghatározottak. Ugyanakkor az erős hazai társadalmi csoportok, mivel ezek szintén e piacoktól függenek, az állami szereplőket nyomás alá helyezték, hogy az azok által végrehajtott változtatások a saját különérdekeikkel összhangban legyenek.

A FÁK-országokkal ellentétben a többi KKE-rezsim alapvetően állam által vezéreltnek tekinthető. A többi 8 KKE-ország működő államot és intézményrendszert örökölt a szocializmus időszakából, vagy képes volt azokat rövid idő alatt felépíteni. Ezért akármilyen hasonlóság is lehet a balti és a FÁK-országok között, három fontos aspektusban azért különböznek. Az első, hogy a neoliberális balti rezsim kialakulása tudatos reformválasztás eredménye volt. A gyors reformok egy radikálisabb múlttal való szakításból és az állam és a pártbürokrácia korábbi erejei forrásai felszámolásának óhajából táplálóztak (Bunce 1999). A radikális reformlépéseknek imperializmusellenes felhangjai voltak. Másrészt, a nómenklatúrától, azok intézményeitől és a tőlük örökölt iparágaktól való megszabadulás alapvetően az orosz kisebbség (etnikum) margóra való kényszerítését jelentette. A kezdeti reformokat nagyrészt az emigránsok tervezték meg és vezényelték le. A lett és észt privatizációs megközelítés sokkal kevésbé volt hasznos a hazai bennfentesek vagyongyarapodására, mint a FÁK-országok gyakorlata. Az orosz etnikumhoz tartozó munkavállalók többsége marginalizálódott a hagyományos iparágak leépülésével, tiltakozásaiknak a jogfosztottsággal vették elejét. A stratégiai fontosságú szektorokban a külföldi

befektetőket üdvözölték. A harmadik érv pedig az, hogy a balti rezsimet megfelelő intézmények támasztják alá, amelyek inkább bizonyulnak rezisztensnek a nemzetközi piaci erőkkel szemben, mint a FÁK-országai. A makrostabilitás, melynek a legmagasabb prioritása volt a gazdasági intézményi keretben, sokkal inkább a szigorú monetáris politika hatásának tulajdonítható, mintsem a nyersanyagexport véletlen következményének.

A nemzetközi és transznacionális folyamatok által terelgetett balti államok kezdeti stratégiai döntéseiktől várható volt, hogy egyaránt módosulhatnak vagy megszilárdulhatnak. Mind a szovjet gazdaság, mind később az 1998-as pénzügyi válság a baltiakat keményebben érintette, mint a KKE-országokat. Mégis, ezek a nemzeti krízisek megszilárdították az elitek kezdeti döntéseit, miszerint gyengíteni kell a kötődést a korábbi Szovjetunióval, és ezzel igazolták a makroökonómiai stabilitást hangsúlyozó politikát. Meg kell hagyni, az Oroszországgal való gazdasági kapcsolatok soha nem voltak teljesen harmonikusak. Ironikus, hogy az elmúlt években a baltiak, mint az orosz olaj, gáz és egyéb erőforrások tranzitútvonala, sokat profitáltak, vagy mint feldolgozóipari termékek exportőrei tértek vissza a növekvő orosz piacra. Az elmúlt években a baltiak látványos növekedési ütemében valószínűleg részben szerepet játszott az Oroszországgal való növekvő kereskedelmi volumen. Azaz újra csak a nemzetközi tényezők – ebben az esetben az erőteljes neoliberális politikai és policy hálózatok – erősítik meg a baltiak hazai választását, hiszen a magas növekedési ütemet a radikális neoliberalizmus győzelmeiként interpretálják.

A nemzetközi fejlemények még egy módon igazolják a hazai politikai-stratégiai döntéseket a rezsimválasztással kapcsolatban. A baltiak integrációja a nemzetközi munkamegosztás alsó ferdéjébe a transznacionális tőkét elsősorban olyan beruházásokban tette érdekeltté a régióban, amelyek a rugalmas munkaerőpiacok, az alacsony bérek, a munkaerő védelmében vagy a munkafeltételekben való minimális állami beavatkozás

kiaknázására irányultak. A TNC-k preferenciái összepasszolnak a balti neoliberális rezsimekkel és a minimális (jóléti) állammal. Másfelől az EU a csatlakozási folyamaton keresztül a finom korrektor szerepét töltötte be a baltiai túlbuzgó gazdasági liberalizmusát illetően. A kereskedelmi korlátok újból megjelentek, és a társadalmi és demokratikus befogadás standardjai téma volt a csatlakozási tárgyalásokon. Összességében mégis összhangban voltak az EU prioritásai a baltiai reformprioritásaival, s így az EU-csatlakozás a korai intézményi konfigurációválasztást és annak fejlődését leginkább behatárolt pályára zárta be.

A balti országokhoz hasonlóan a szlovén piacgazdasághoz vezető pálya a reformerek tudatos döntése alapján az állami kapacitások mozgósításával valósult meg. Mindazonáltal a döntések igen különbözőek voltak. A szlovén átalakulás az összes jelentősebb társadalmi erő konszenzusan nyugodott – munkavállalók, munkáltatók, szakértők, fontosabb politikai pártok –, ez a konszenzus a neokorporatista testületekben intézményesült. Szlovénia a makrostabilitás biztosítására általános kereteket fogadott el, de a reformerek számára világossá vált, hogy „ez önmagában nem fogja a sikeres gazdasági átmenetet elősegíteni” (Lindstrom 2005: 23). A kereskedelem-liberalizációt és a privatizációt csak fokozatosan valósították meg, miközben a szlovén reformelít erősen támaszkodott a hazai társadalmi erőkre, a munkavállalókat is beleértve a privatizációs folyamatba. Csak nagyon vonakodva és csak fokozatosan nyitották meg a gazdaságot a külföldi tulajdon és ellenőrzés előtt, különösen a stratégiai szektorokban, mint pl. a bankszektor.

Ez a gradualitásra épülő hazai ihletésű transzformációs stratégia a legkedvezőbb örökségre épült a KKE-országokban. Nemcsak hogy Szlovénia volt a leggazdagabb ország a térségben, de ő örökölte a legliberálisabb, politikailag és társadalmilag leginkább differenciálódott szocioökonómiai rendszert, köszönhetően a jugoszláv reformkommunizmusnak. A vállalatok viszonylagos függetlenséget élveztek az államtól, képesek voltak sűrű kereskedelmi és termelési

kapcsolatokat kiépíteni a nyugati piacokkal már jóval az átmenet előtt. A szakszervezetek szintén függetlenedtek az államtól a 80-as években, s kevésbé játszottak transzmissziós, közvetítő funkciót, sok más régiós országgal ellentétben (Stanojevic 2003). Mindezen tényezők olyan megvalósítható átalakulási stratégiában kulminálódtak, amely széles körben magában foglalta az összes hazai társadalmi erőt.

Csakúgy, mint a balti országok esetében, Szlovénia nemzetközi beágyazódottsága többé-kevésbé igazolta a stratégiai döntéseket az átmenetrel illetően. Szlovénia csupán korlátozott FDI-beáramlást fogadott az exportszektorokban – és ezt meg is engedhette magának –, így kontrollálta a TNC-ktől való függést. Azokon a piacokon, amelyeken a TNC-k működnek – közép- vagy magas képzettséget igénylő feldolgozóipari ágazatokban –, nincsenek kitéve a rövid távú ciklikus ingadozásoknak úgy, mint azok a piacok, melyek munkaerő-intenzív javak vagy nyersanyagok exportjára szakosodtak. A szlovének által választott reformút szintén kompatibilis az EU-s kritériumokkal. Néhány esetben, ahol az EU eltérő irányba tolt a dolgokat, Szlovénia elutasította az együttműködést, anélkül, hogy ezzel EU-s csatlakozása kilátásait kockáztatta volna (Lindstrom és Piroška 2007).

Végezetül a visegrádiak rendszerei által bejárt pályát vizsgálva – még ha tükrözi is valamilyen nyire a tudatos választást –, az kevésbé bizonyult kézenfekvőnek, inkább szembesül kihívásokkal, és ellentmondásos is mind a baltiai, mind Szlovénia reformútjaihoz képest. Két aspektus alapján különíthető el a szlovén és a visegrádiak átalakulási stratégiája. Az első, hogy a politikai elit által vezérelt „felülről jövő reformokra” vezethető vissza a jóléti állam ebben a csoportban, nem pedig egyfajta intézményesített neokorporatista jellegű egyeztetésekre a társadalmi partnerek között. Másodsorban, a hazai kapitalista csoportok helyett a külföldiek jutottak domináns pozícióba ezekben a gazdaságokban. Mindkét különbség tükröződik a reformerek által tett engedményekben,

amelyeket meg kellett hozniuk az átmenet során tapasztalt bonyolult kihívások fényében, vagyis nem tisztán stratégiai döntések alapján alakultak a kimenetek. A visegrádiak szocialista örökségei nem voltak annyira kedvezőek, mint a hasonló szlovéneké. Ennek megfelelően nagyon is tudatában voltak azoknak a társadalmi nehézségeknek, amelyek az összeomlással és a piaci reformokkal együtt jöttek. Mégsem fordulhattak identitáspolitikában gyökerező megoldásokhoz, azaz a társadalom széles rétegei különböző jogainak megnyirbálása, s ezzel a tiltakozások elfojtása nem volt járható út, nem úgy, mint a baltiaknál. Ugyanakkor visszakoztak attól, hogy intézményesített tiltakozási formát kínálnak fel a szakszervezeteknek vagy a reformok veszteséinek, mivel tartottak attól, hogy ezek a csoportok blokkolnák a reformokat (Balcerowicz 1995). Ehelyett olyan ad hoc jellegű kompenzációs formákat kínáltak fel, amelyek relatíve bőkezű és célzott csomagok voltak, hogy meggyőzzék az ellenzőket (Vanhuysse 2006).

A nemzetközi tényezők erősebben, de másfajta módon fejtették ki hatásukat a visegrádiak esetében, mint Szlovéniában vagy a balti államoknál. Eredetileg Magyarország járt az élen a külföldiek egész gazdaságra kiterjedő tulajdon-szerzése elősegítésében. Ennek a privatizációs stratégiának az előzménye a 80-as évek végére felhalmozott jelentős mértékű külső eladósodottság volt. A tetemes mértékű adósságszolgálat miatt Magyarország erősen függött a kemény valutában érkező pénzáramlásoktól, ami az exporton és a privatizáción keresztül realizálódott. A másik jelentős adósságállományt felhalmozó Lengyelországnak a rendszerváltás kezdetén bizonyos fókig kevésbé volt megkötve a keze a reformdöntések tekintetében (Greskovits és Bohle 2001).⁹ Lengyelország hitelezői nemzeti

kormányok voltak, és nem magánpénzüntézetek, mint Magyarország esetében. Ráadásul a lengyeleknek sikerült kiharcolniuk egy részleges adósságelengedést, így Lengyelország kezdeti reformválasztásai bizonyos mértékben hasonlítottak Csehszlovákiáéra (és később a Cseh és a Szlovák Köztársaságéra). Csakúgy, mint a két déli szomszéd, Lengyelország a kiinduláskor még reménykedett a hazai tulajdon magas szintjének fenntartásában a gazdaságban. Ezek a „nemzeti kapitalizálódási kísérletek” elbuktak, és a 90-es évek második felétől kezdve mind a négy visegrádi ország egyre növekvő mértékben olyan intézményi és gazdaságstratégiai keretekre épített, amelyek az FDI becsalogatására irányultak (Bohle 2002; Drahokoupil 2007; Shileds 2007).

Egyfelől az átmenet veszteségeinek fenyegetés-ként érzékelt mivolta, másfelől a külföldi befektetőknek a reformerek által tett engedményei részben magyarázzák a visegrádi rezsimek instabilabb természetét a többi KKE-országhoz képest. A fentebbi érvek alapján befogadó demokratikus politizálás esetében politikai stabilitás csak a neoliberalizmusnak a védelmet biztosító jóléti rezsimbe való beágyazásával érhető el. Hasonlóképp, az ipari termelés színvonalának emelése a KKE-ban – Szlovénia egyedüli esetének kivételével – csak a külföldi befektetők bevonásával valósítható meg bőkezű ösztönzések felkínálásával. De a társadalom tagjainak és a gazdasági kulcsszereplőknek nyújtott védelem sok új problémát vetett fel. Először is, nyomás alá helyezte a központi költségvetést, ami előbb vagy utóbb destabilizálta a gazdaságot. Másodsorban, az ipar és a társadalom ilyen típusú beágyazási kísérlete vezetett kölcsönösen ellentmondásos és túlzottan költséges célok megfogalmazásához. A költségvetési korlátokkal szembesülve, úgy tűnik, a visegrádiak egyre növekvő mértékben kényszerültek arra, hogy csökkenték jóléti kiadásaikat a teljes kiadáson belül. Ezt továbbgondolva a jólét növelésére fordított kiadások mégsem tűnnek elégségesnek ahhoz, hogy a piaccal szemben a társadalomnak megfelelő védelmet nyújtsanak (Shields 2007). Végezetül,

⁹ A harmadik kelet-európai nagy adós ország Jugoszlávia volt. Minthogy Szlovénia nem örökölt ebből az adósságból, ezért a kezdeti reformok kijelölésében ez nem korlátozta.

ebben a kontextusban az EU egy további korlátozó tényezőt testesít meg azért, hogy a maastrichti kritériumok teljesítését írja elő számukra, amely végső soron kulminálódhat a társadalom kiágyazódásában (piaci társadalom). A visegrádi országok jelenlegi hazai politikája és politikai irányelvei, úgy tűnik, az EU-nyomással együtt hozzájárulnak potenciálisan kevésbé stabil és kevésbé demokratikus rendszerek felé való elmozduláshoz.

8. Konklúzió

Az új évezred küszöbére változatos piaci társadalmak váltották fel a korábbi államszocialista politikai gazdaságokat Kelet-Európa-szerte. Tanulmányunkban kísérletet tettünk ennek a változatoságnak a feltérképezésére és magyarázatára. Hozzájárulásunk a kelet-európai kapitalizmusok irodalmához abban áll, hogy empirikusan megkülönböztetünk négyféle kapitalizmustípust intézményi konfigurációjuk és teljesítményük szerint. Két altípusát azonosítottuk egy olyan rezsimnek, amely első pillantásra számos jegyével megegyezik a neoliberalis kapitalizmussal, a washingtoni konszenzus domináns ideológiai jegyeinek megfelelően. Mind a balti államok, mind a FÁK-tagok jól közelítik a reziduális jóléti államot a szigorú fiskális politikával, amely jól teljesít a makroökonómiai stabilitás kritériumai alapján.

Ezzel szemben – noha különbözőképpen – mind Szlovénia, mind a visegrádi országokban beágyazott neoliberalizmus működik (a fogalmat lásd Ruggie 1982 és van Apeldoorn 2002). Szlovéniát erre a címre neokorporatista intézményei és bőkezű jóléti szolgáltatásai kvalifikálják. A visegrádi országok ezt ad hoc kompenzációkon keresztül valósítják meg, azaz relatíve bőkezű – a veszteséket és a neoliberalis reformok ellenzőit megcélzó – csomagok formájában. Továbbá olyan intézkedések és intézmények is szerepelnek ennél a csoportnál, amelyek a komplex export TNC-k termelési egységei bevonását célozzák számos iparágban.

Ezek a rezsimok nemcsak jelenlegi intézményi konfigurációikban vagy teljesítményeikben, hanem a bejárt utakban is különböznek egymástól. Egy másik hozzájárulásunk a kapitalista rendszerek kialakulásának logikájára vonatkozó elemzési keret volt. Mivel a legtöbb intézmény, amely manapság a kelet-európai kapitalizmusokat jellemzi, az átmenet során alakult ki, kulcsfontosságú feladat az ezt alakító szereplők és tényezők azonosítása. A rezsimpályák döntő magyarázó változói kettősek. Egyfelől az állam átalakulást irányító képessége, valamint ennek alárendelése a piaci reformoknak, politikai stabilitásnak, társadalmi befogadásnak, demokratizálásnak, ipari átalakításnak és makroökonómiai stabilitásnak – illetve az állami kapacitások hiánya, hogy megvalósítsa ezeket – bizonyul fontosnak. Másfelől az adott politikai-gazdasági rezsim nemzetközi és transznacionális beágyazottságának konkrét formája szintén jelentőséggel bír.

Mindezek miatt fontos megkülönböztetni az alapvetően állam által vezérelt KKE-neoliberalizmusokat és a direktbben világszerte orientált FÁK-variánsokat, s a distinkció jól jelzi az államok különböző mértékű kontrollját intézményeik és teljesítményük felett. Ebből a szempontból a balti és a FÁK neoliberalis kapitalizmusa, amely első pillantásra két variánsa ugyanakkor a fentebb említett fajtának, minőségileg különböznek bizonyul. A FÁK neoliberalizmusa nagyban betudható a fokozatos állami szerep meggyengülésének, s így igen érzékeny a nemzetközi erőforrási piacok ciklikus ingadozásaira. Ezzel szemben az intézményi szempontból konszolidálódott balti változatot a reformerek tudatos választása alakította ki. A nemzetközi tényezők megerősítik – inkább, mint kitermelik – ezeket a választásokat. Ugyanakkor a szlovén neokorporatizmus leginkább egy tudatos társadalmi és politikai döntést tükröz, amelyet megerősítenek a transznacionális és nemzetközi befolyásoló tényezők. Végezetül a visegrádi beágyazott neoliberalista ihletésű rendszerei nagyban tükrözik azokat az elitek által tett engedményeket és kompromisszumokat,

melyeket inkább az átmenet során tapasztalt kihívások generáltak, mintsem tudatosan felépített stratégiák. Nem aposztrófálhatók tisztán altuizmusként vagy szolidaritásként a reformerek által meghozott jóléti intézkedések, azokat sokkal inkább a neoliberais reformlépések kiváltotta tömeges tiltakozásoktól való félelem motiválta. Magyarországot kivéve a többi visegrádi állam csak azután vált bőkezűbbé a külföldi befektetőkkel szemben, miután a kezdeti nemzeti kapitalizációs kísérletek stratégiája elbukott.

A tanulmány harmadik hozzájárulását abban látjuk, hogy az számos javaslatot kínál az egyes rendszerek stabilitási és sebezhetőségi potenciáljára. Ha helyesen jártunk el és a FÁK-csoport szorosan kapcsolódik az állam gyengeségéhez és a nem csillapított világgpiaci befolyásokhoz, akkor óvatosaknak kell lennünk a jövőt illetően. Most még nyitott kérdés, hogy a magas olajárak hosszan tartó periódusa meddig biztosítja ezen országok számára a szükséges erőforrásokat, hogy stabilabb intézményrendszert vagy erős államot építsenek ki.

Az állam által vezérelt neoliberális rezsimek a Baltikumban, úgy tűnik, sokkal stabilabbak. Képesek voltak koherens és megfelelő intézményrendszert kialakítani, konszolidálva korán meghozott tudatos választásaikat. Ugyanakkor a társadalom nem valószínű, hogy megkérdőjelezi ezt a kurzust, feltéve, hogy a demokratikus jogokat csak fokozatosan terjesztik ki azokra, akik nincsenek benne a horizontális elvtársi viszonyrendszeren alapuló nemzeti testben (Anderson 1991). A szlovén szisztéma hasonlóan szilárdnak tűnik, de pontosan ellentétes okok miatt. Miközben nem kevésbé koherens és adekvát intézményrendszert épített ki a korai stratégiaválasztás támogatásának biztosítására, ez utóbbi teljesen magában foglalja a teljes társadalmat a legtagabb értelemben is. Éles ellentétben a balti államokkal, ahol a politikai stabilitás fenntartása a demokrácia csorbulásának árán valósul meg, Szlovéniában ezt a megvitatott társadalmi kompromisszumok tartják fenn.

Végül, de nem utolsósorban, a visegrádi országok jövője bizonytalan. Ezek a rendszerek kölcsönösen ellentmondó célokkal és vonásokkal rendelkeznek – társadalmi beágyazottság, befektetők becsábítása és a makroökonómiai stabilitás sorozatos helyreállítása –, amelyek finoman hangolt és összetett, a társadalmi egyensúlyra kényesen ügyelni kényszerülő cselekvéseket követelnek meg. Az egyensúlyra való törekvés bonyolult, különösen az eurózónához történő csatlakozás fényében. A közelmúlt eseményei előrevetítik azt, hogy a visegrádiaknak szükségük lehet a jelenlegi jóléti rendszerek feláldozására, ha meg akarnak felelni a maastrichi kritériumoknak. Ennek ára a növekvő politikai instabilitás és az antiliberais politikák előretérése lehet.

Végezetül, írásunk remélhetőleg kétségeket is felvet modellek, módszerek kritika nélküli alkalmazási gyakorlata iránt csakúgy, mint a KV-megközelítés KKE-országokra való alkalmazhatósága iránt. Azt is gondoljuk, hogy az ezekhez hasonló praktikák több problémát vehetnek fel, mint amennyi érdemleges ismeretet, következtetést generálnak. Ahol az intézmények még csak alakulnak, semmint konszolidálnak tekinthetők lennének, az olyan megközelítések direkt adaptálása, amelyek konceptualizálási kísérletek a konszolidált intézményrendszer vállalatok viselkedésére gyakorolt hatásának megragadására, elhibázott. Ahol a transznacionális és nemzetközi hatások befolyással bírnak az intézményrendszerek kialakulására, indokolt azok lehetséges és egymással is összefüggő hatásainak szisztematikus tanulmányozása. Ahol a kapitalizmus félperiferiális jellegű, nem pedig fejlett, hasonló intézmények igen különböző kimeneteket generálhatnak. Csak a fejlett kapitalista országok liberális intézményei és normái hasznosak a radikális váltások mintáira. A világ kevésbé fejlett részeiben a neoliberalizmus inkább okolható a leginkább innovatív iparágak hanyatlásáért, mivel ezek az első áldozatai a fejlett riválisokkal szembeni globális versenynek.

Fordította: Berki Tamás

Hivatkozott irodalom

- Anderson, B.** (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. Revised, Extended Edition.* London and New York: Verso.
- Balcerowicz, L.** (1995): *Socialism, Capitalism, Transformation.* Budapest: Central European University Press.
- Bohle, D.** (2002): *Europas neue Peripherie. Polens Transformation und transnationale Integration.* Muenster: Westfaelisches Dampfboot.
- Bohle, D. és Greskovits, B.** (2006): Capitalism without compromise: strong business and weak labor in Eastern Europe's new transnational industries. *Studies in Comparative International Development.* 41(1): 3–25.
- Bohle, D. és Greskovits, B.** (2007): Neoliberalism, embedded neoliberalism, and neocorporatism: Towards transnational capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics.* Vol. 30, No. 3. 443–446.
- Bohle, D., Radice H. és Shields, S.** (2007): *Introduction, Competition and Change* 11(2): 81–88.
- Bruszt, L.** (2002): Making markets and eastern enlargement: diverging convergence? *West European Politics.* 25(2): 121–40.
- Buchen, C.** (2006): Estonia and Slovenia as Antipodes. In *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries.* D. Lane and M. Myant (szerk.). 65–89. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bunce, V.** (1999): *Subversive Institutions. The Design and the Destruction of Socialism and the State.* Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Burawoy, M.** (1996): The state and economic involution: Russia through a Chinese lens. *World Development.* 14(6): 1105–1117.
- Chaudry, K. A.** (1997): *The Price of Wealth. Economies and Institutions in the Middle East.* Ithaca and London: Cornell University Press.
- Drahokoupil, J.** (2007): The state of the capitalist state in east-central Europe: towards the Porterian workfare post-national regime? In *Industries and markets in Central and Eastern Europe.* B. S. Sergi, W. T. Bagatelas és J. Kubicová (szerk.). Aldershot, UK: Ashgate.
- Dyson, K.** (szerk.) (2006): *Enlarging the Euro Area: External Empowerment and Domestic Transformation in East Central Europe.* Oxford: Oxford University Press.
- EBRD** (various years) *European Bank of Reconstruction and Development: Transition Reports.* London: EBRD publications.
- Feldmann, M.** (2006): Emerging varieties of capitalism in transition countries: industrial relations and wage bargaining in Estonia and Slovenia. *Comparative Political Studies,* 39 (September): 829–54.
- Feldmann, M.** (2006): The Baltic states: using pace-setting on EMU accession to consolidate domestic stability culture. In *Enlarging the Euro-Area.* K. Dyson (szerk.). Oxford: Oxford University Press.
- Gilpin, R.** (1987): *The Political Economy of International Relations.* Princeton: Princeton University Press.
- Greskovits, B.** (2004): Beyond transition: the variety of post-socialist development. In *From Liberal Values to Democratic Transition.* R. Dworkin (szerk.). 201–225. Budapest: Central European University Press.
- Greskovits, B.** (2006): The first shall be the last? Hungary's road to the EMU. In *Enlarging the Euro Area: External Empowerment and Domestic Transformation in East Central Europe.* K. Dyson (szerk.). Oxford: Oxford University Press.

- Greskovits, B. és Bohle, D.** (2001): Development paths on Europe's periphery: Hungary's and Poland's return to Europe compared. *Polish Sociological Review* 1(133): 3–28.
- Hall, P. A. és Soskice, D.** (szerk.) (2001): Varieties of Capitalism, The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press.
- Hellman, J.** (1998): Winners take all. The politics of partial reform in postcommunist transitions. *World Politics*. (50): 203–234.
- Human Development Report** (2006): Beyond Scarcity. Power, Poverty and the Global Water Crisis. Elérhető az interneten: <http://hdr.undp.org/hdr2006/>. (2006. 10. 03.).
- Karl, T. L.** (1997): *The Paradox of Plenty. Oil Booms and Petro-States*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
- Kaufmann, D., Kraay, A. és M. Mastruzzi** (2006): *Governance Matters V: Governance Indicators for 1996–2005*, elérhető az interneten: www.worldbank.org/wbi/governance/govmatters5, (2006. 10. 31.).
- King, L.** (2002): Postcommunist divergence: a comparative analysis of the transition to capitalism in Poland and Russia. *Studies in Comparative International Development*, 37(3): 3–34.
- Knell, M. és Srholec, M.** (2006): Diverging pathways in Central and Eastern Europe. In *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. D. Lane és M. Myant (szerk.). 40–64. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lane, D.** (2005): Emerging varieties of capitalism in former state socialist societies. *Competition and Change* 9(3): 227–247.
- Lavigne, M.** (1991): *International Political Economy and Socialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindstrom, N.** (2005): Contesting Europe from its margins: domestic politics of Europeanization in Estonia and Slovenia. Paper presented at the *Capstone Conference of the Cornell/CEU Mellon-Sawyer Group on a Transnational and Transcultural Europe*. June 17–18.
- Lindstrom, N. és Piroška, D.** (2007): The Politics of Privatization and Europeanization in Europe's Periphery: Slovenian Banks and Breweries for Sale? *Competition and Change* 11(2): 115–134.
- Montes, M. F. és Popov, V.** (1999): *The Asian Crisis Turns Global*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Moon, B. E., Birdsall, J. H., Ciesluk, S. et al.** (2006): Voting counts: participation in the measurement of democracy. *Studies in Comparative International Development*. 41(2): 3–32.
- Nelson, J.** (1994): Overview. How market reforms and democratic consolidation affect each other. In *Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*. J. Nelson, J. Kochanowicz, K. Miszei és O. Munoz (szerk.). 1–37. New Brunswick, NJ, and Oxford: Transaction Publishers.
- Ruggie, J. G.** (1982): International regimes, transactions and change: embedded liberalism in the postwar economic order. *International Organisation*. 47(1): 379–416.
- Sachs, J. D.** (1990): Eastern Europe's economies: what is to be done? *The Economist*. January 12, 19–24.
- Schimmelfennig, F. és Sedelmeier, U.** (szerk.) (2005): *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Shields, S.** (2007): Too much shock, not enough therapy: Transnational capital and the social implications of Poland's ongoing transition to a market. *Competition and Change* 11(2): 153–176.

- Shafer, M.** (1994): *Winners and losers: How sectors shape the developmental prospects of states*. Ithaca: Cornell University Press.
- Stanojevic, M.** (2003): Worker's power in transition economies: the cases of Serbia and Slovenia. *European Journal of Industrial Relations* 9(3): 283–301.
- Stark, D.** (1996): Recombinant property in East Europe – and capitalism. *American Journal of Sociology* 101(11): 993–1027.
- Tiits, M.** (2006): Industrial and trade dynamics in the Baltic Sea region – the last two waves of EU enlargement from a historic perspective. *Institute of Baltic Studies Working Papers*. 01-2006.
- Van Apeldoorn, B.** (2002): *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*. London: Routledge.
- Vanhuysse, P.** (2006): *Divide and Pacify: The Political Economy of Welfare State in Hungary and Poland, 1989–1996*. Budapest: Central European University Press.
- Vernon, R.** (1971): *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises*. New York: Basic Books.
- Vliegenthart, A. és Nölke A.** (2006): Varieties of capitalism go east: which variety for East Central Europe? Paper prepared for presentation at the *European Sociological Association Conference at Amsterdam*, 31 August–2 September 2006.
- Zubek, R.** (2006): Poland: Unbalanced Domestic Leadership in Negotiating Fit. In *Enlarging the Euro Area: External Empowerment and Domestic Transformation in East Central Europe* K. Dyson (szerk.). Oxford: Oxford University Press.

1. TÁBLÁZAT
Társadalmi befogadás

	Jövedelem- e g y e n l ő t - l e n s é g , G i n i e g y ű t t h a t ó (2002, %) ¹	Jövedelemeloszlás (leggazdagabb 10% és legszegényebb 10% aránya) ²	Egészség- ü g y i k ö l t é s (a G D P % - á b a n , 2000–2003 á t l a g a) ³	Államháztar- t á s i k i a d á s (a G D P % - á b a n , 2000–2003 á t l a g a) ⁴
Észtország	35	14,9 (2000)	4,0	35,6
Lettország	34	9,2 (2000)	3,3	35,7
Litvánia	30	7,9 (2000)	4,1	31,7
Balti átlag	33	10,6	3,8	34,3
Csehország	25	5,2 (1996)	6,4	42,1
Magyarország	24	5,5 (2002)	5,4	50,0
Lengyelország	31	8,6 (2002)	4,3	42,9
Szlovákia	31	6,7 (1996)	5,1	50,4
Visegrádiak átlaga	28	6,3/7,0 ¹	5,3	46,4
Szlovénia	22	5,9 (1998)	7,0	48,1
Azerbajdzsán	38	9,7 (2001)	0,8	23,9
Kazahsztán	32	7,5 (2003)	1,8	22,4
Oroszország	31	7,1 (2002)	3,5	35,1
FÁK-átlag	34	8,1	2,0	27,1

Forrás: 1. Eurostat az EU-tagokra, UNDP Human Development Report 2006 a FÁK-országokra. 2. UNPD Human Development Report 2006. 3. Transmonee Database, UNICEF 2006. 4. EBRD Transition Report 2005. 5.

A magasabb átlag Magyarországot és Lengyelországot tartalmazza, a cseh és a szlovák adatok az átmenet jóval korábbi időszakából származnak, mint az látható.

2. TÁBLÁZAT

A struktúrák és az intézmények összehatása az FDI beáramlására

	Első fázis: 1990-1995		
	Visegrád-4	Balti-3	FAK-3
Kínálati struktúra	+	+	-
Intézmények	+	-	-
Az FDI-beáramlás mintái a feldolgozóiparban	Az első beruházások a komplex iparágakban	Nincs FDI a komplex iparágakban	Nincs FDI a komplex iparágakban
Második fázis: 1995-től			
Kínálati struktúra	+	-	-
Intézmények	+	+	-
Az FDI-beáramlás mintái a feldolgozóiparban	Az FDI gyors akkumulációja a komplex iparágakban	FDI-beáramlás a hagyományos munkaintenzív szektorokba	Nincs FDI a komplex iparágakban

3. TÁBLÁZAT

Makroökonómiai stabilitás

	Államháztartási egyenleg (2000–2003, az átlag GDP %-ában)	Államháztartási ságállomány (2003, a GDP %-ában)	adós- Fogyasztói árszín- vonal (2000–2003, éves változás)
Észtország	+2,3	5,3	4,5
Lettország	-2,1	13,4	2,3
Litvánia	-2,1	21,9	0,9
Balti átlag	-0,6	13,5	2,6
Csehország	-7,2	38,8	3,5
Magyarország	-5,4	57,4	7,9
Lengyelország	-3,4	45,3	5,8
Szlovákia	-6,9	42,6	7,4
Visegrádiak átlaga	-5,7	45,9	6,2
Szlovénia	-2,6	29,3	8,3
Azerbajdzsán	-0,68	18,6	2,0
Kazahsztán	+1,3	12,1	9,1
Oroszország	+2,0	32,4	19,3
FÁK-átlag	+0,9	21,0	10,1

Forrás: EBRD Transition Report.